

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

פסח תשכ"ו (3—12 באפריל 1966)

לאור הצלחת המסע ליוון ולאיייה החליט הוועד המנהל לערוך מסע נוסף באנייה, הפעם לחופיה המערביים של תורכיה, היא אסיה הקטנה. החברה חכרה מ"צים" את האנייה "מולדת", ששימשה במשך עשרה ימים בית-מלון ומקום הרצאות ל-550 המשתתפים. בערבים הושמעו הרצאות, ואילו בימים נערכו סיורים ביבשה. ההרצאות ניתנו על-ידי פרופסורים מן האוניברסיטה העברית ותלמידיהם, שאף הדריכו את הסיורים ביבשה. כל משתתף קיבל תיק, ובו חומר מגוון על הסיור, לרבות מפות ותכניות, וכן מדריך-מסע לתורכיה, שהוכן במיוחד על-ידי ב. ספיר ומ. ברושי. להלן אנו מביאים את התכנית לכל פרטיה.

יום א', י"ג בניסן (3 באפריל)

בשעות שלפני-הצהריים עלו המשתתפים לאנייה והתארגנו בתאיהם. בשעה שלוש אחר-הצהריים נערכה הפתיחה התגית של הכינוס על סיפון האנייה. פתח את הכינוס פרופ' י. ידון, יושב-ראש הוועד המנהל, שכירך את המשתתפים והודה למארגנים. מר י. אבירם, מזכיר-הכבוד של החברה, עמד על פרטי התכנית של הסיור. הצלחת המסע ליוון הביאה לעריכת המסע לתורכיה, והצלחתו של מסע זה ודאי תעורר לסיורים נוספים באיזור הים התיכון. מתכונת הסיור כמתכונת קודמו: הרצאות וסיורים. אין הסיור בא במקום כינוס בארץ, אלא כתוספת לו. הכינוס הכ"ד לידיעת הארץ ייערך בתולהמועד סוכות בטבריה. מר מ. קול, שר התיירות, בירך את באי הכינוס והביע את תקווה, כי סיורי החברה יהדקו את קשרי-התרבות בינינו ו בין הארצות השכנות וכי תקום תנועה של ביקורי-גומלין. רבי-החובל, מר נ. גולנסקי, קידם את המשתתפים בכרכה, והבטיח, שהצוות יושיט את כל העזרה הדרושה להצלחת הסיור. פרופ' ידון עמד אף הוא על החשיבות הרבה הנודעת לסיורים אלה, המאפשרים לרבים מחברי החברה, ובראש וראשונה למורים ולסטודנטים, להכיר את שרידי התרבויות הקדומות בארצות השכנות ולהפרות ולהעשיר את המחקר הארכיאולוגי בישראל. בסוף דבריו הכיע פרופ' ידון את התקווה, שבקרוב נוכל לבקר גם בארצות הסגורות עכשיו לפנינו. לאחר הברכות הושמעו הרצאות אלו:

(הרצאתו של פרופ' א. מלמט על "מערכה של אסיה הקטנה בימי גוייהיים" ניתנת בחוברת זו במלואה).

הפריהיסטוריה של אנאטוליה

מאת

משה שטקליס

תפירות פריהיסטוריות שיטתיות החלו באנאטוליה לפני עשרים וחמש שנה. מאז הצטבר חומר רב, שיש בו כדי להעיד, כי החל בתקופת־האבן הקדומה ישב באנאטוליה האדם הקדמון. בימים ההם שימשה אנאטוליה גשר בין המזרח הקרוב ובין אסיה המרכזית ואירופה, ולא היתה בבחינת "חלל ריק" עד האלף הרביעי לפסה"ג, כפי שסברו ארכיאולוגים רבים. אנו מוצאים את שרידיהן של התרבויות הפריהיסטוריות בעמקיה הפוריים של אנאטוליה, בהריה וברמתה. בשנת 7000 לפסה"ג, בקירוב — כלומר, כאלף שנה אחרי ראשיתו בארץ־ישראל (יריחו) — התחיל באנאטוליה הניאוליתיקון, וייתכן, שהועבר מארץ־ישראל עליידי חבורות ניאוליתיות, שעזבו את אזורנו בגלל החום והיובש והגיעו לאנאטוליה. מכל־מקום, פריחתו של הניאוליתיקון באנאטוליה חלה בין השנים 5500 ו־6000 לפסה"ג, כלומר, כאלף וחמש מאות שנה לפני פלישת הברבארים לאסיה. היישובים הניאוליתיים שנתגלו ב־Haçilar וב־Çatal Hüyük מעידים, כי מבחינת תכנונם היו אלה כפרים מפותחים מאוד, שתושביהם תירבתו צמחים — כגון אס־החיטה, אס־השעורה ועדשים — ובייתו צאן. המקומות המקודשים שנתגלו, הפרסקאות שעל קירותיהם, הקברים, הצלמיות, הקיראמיקה והתרבות התומרית בכללה — כל אלה מוכיחים, שהיתה זו תרבות עשירה ומפותחת, הן מבחינת חומרית והן מבחינה רוחנית. מותר להניח, שתרבות זו השפיעה גם על התפתחות הניאוליתיקון באסיה המרכזית ובאירופה, שכן דומה, כי לאזורי הדאנובה והים הכספי, לצרפת ולבלגיה הגיעו בכל התקופות מהגרים מן המזרח הקרוב, בין אם שבטים שעברו את אנאטוליה בדרכם צפונה ובין אם שבטים מאנאטוליה עצמה. מהגרים אלה הביאו אתם את תרבותם, שהיתה מפותחת בהרבה מזו של האזורים שבהם השתקעו.

הכאלקוליתיקון בארץ־ישראל והתפירות במרסין

מאת

יעקב קפלן

נתאר תחילה כיצד נתגלו בארץ שלבי הכאלקוליתיקון, היינו, תרבויות האלף הרביעי לפסה"ג, ולאחר־מכן — כיצד נקבע הסינכרוניזם בין הכאלקוליתיקון של ארץ־ישראל ובין זה שמתוצה לה, סינכרוניזם המבוסס על סולם־שכבות כאלקוליתית שנחשף במרסין, בחופה הדרומי־מזרחי של תורכיה.

בשנים 1928—1932, עם הפירות תלילאת ע'סול, החלה תקופה חדשה במחקר הארכיאולוגי של ארץ-ישראל. בפעם הראשונה נתגלו בארץ שרידי תרבות שלא היתה ידועה קודם-לכן, הלוא היא "התרבות הכאלקוליתית". אולברייט היה הראשון שהצביע על כך, אחרי ויכוחים גוקבים עם עמיתיו, שהממצא בע'סול קדום מן התרבות הכנענית, שהחלה ב־3100 לפסה"נ, בקירוב. בחפירות שנערכו ביריחו בשנים 1935—1936 העלה גרסטנג ממצא כאלקוליתי נוסף (יריחו VIII). תחילה היה קשה לקבוע את הזיקה בין הממצאים ביריחו ובין אלה בע'סול, משום שלא נחשפו באתר אחד. לבסוף עלה בידי אולברייט להוכיח, שהממצא ביריחו VIII קדום מן הממצא בע'סול. והנה, בראשית שנות התמישים ערך כותב טורים אלה חפירות בתל-אביב ובוואדי רבה שליד מקורות הירקון, והעלה ממצא כאלקוליתי חדש. ממצא זה, שנתגלה תחת מפלס עם ממצאים מתרבות ע'סול, קדום אף מן הממצא ביריחו VIII. שלב חשוב זה, שכונה "שלב ואדי רבה", נתגלה שנית בחפירות שערך המחבר בשנת 1955 בתלוליות בטאשי שבנחל שורק.

התקדמות זו בחקר תרבויות האלף הרביעי עוררה את הרצון לחפש ממצאים מקבילים באחרים כאלקוליתיים בארצות השכנות. מאחר שהכאלקוליתיקון המצרי הינו דל ועני ורישמו כמעט אינו ניכר בארץ, אך טבעי היה לפנות לאיזור שבו נתגלו ניצנים רבים של תרבות אנוש, הלוא הוא האיזור שבו שכנה לימים עירו של אברהם, חרן. באלף הרביעי לפסה"נ פרתה באיזור זה תרבות כאלקוליתית עשירה, היא תרבות חלאף, ששרידיה ועקבות השפעתה נתגלו במקומות שונים במזרח הקדמון, הרחק מצור מחצבתה. והנה נתחוויר לכותב טורים אלה, כי הן ביריחו VIII והן בוואדי רבה מצוי חומר שניכרות בו השפעות של תרבות חלאף.

בחפירות שנערכו בשנים 1937—1939 ו־1946 במרסין שבקיליקיה נתגלה סולם-שכבות כאלקוליתי שנמצאה בו הקבלה חשובה לכאלקוליתיקון של ארץ-ישראל: עקבות השפעתה של תרבות חלאף. חוקר מרסין (יומוק טפה) היה גרסטנג, האיש שחשף לפנייכן את השכבות הקדומות ביותר של יריחו. גרסטנג הגיע למרסין כשהיה בשיא כושרו, כשמאחוריו נסיון רב-שנים בחפירות ארכיאולוגיות במצרים, באנאטוליה ובארץ-ישראל, ולכן נאמנה עלינו הסטראטיפיקאציה שלו. ואכן, שכבות XVI—XII במרסין תואמות להפליא את שלוש קבוצות-הממצא בע'סול, בשכבה VIII ביריחו ובואדי רבה, והודות לכך נתאפשר הסינכרוניזם בין הכאלקוליתיקון של ארץ-ישראל ובין זה של קיליקיה.

הערים היווניות באסיה הקטנה

מאת

מיכאל אבי-יונה

כאשר הגדיר אריסטו את האדם כ"חיה פוליטית" התכוון לאדם היווני תושב הפוליס. בעיני היווני היה הפוליס הצורה הטבעית של חיי-תרבות, ולפי השקפתו יכלו חיים אלה להתפתח רק בה. אין להתפלא אפוא, כי במסענו אנו נודדים, למעשה, מפוליס לפוליס, וכי שרידי התרבות העתיקה שלפנינו הם שרידי ערים. באיוניה, החוף המערבי של אסיה הקטנה, מקום שם ישבו יוונים מראשית האלף הראשון לפסה"ג, פרחת התרבות העירונית עוד בטרם שגשגה ביבשת יוון. בערי איוניה קמו המשוררים הראשונים, כגון הומירוס, אנקראון וסאפפו, וצמחו בהן ההיסטוריונים והוגי-הדעות הראשונים, כגון הירודוטוס, אנאכסימאנדר ותאלס. בערי איוניה גם החל המאבק בין הטיראנים והדימוקראטיה, שהוא מסממניה של ההתפתחות המדינית היוונית. באיוניה הורגשה לראשונה חולשתו של משטר הפוליס, שהיה נעוץ בחוסר-האיתור של הערים הריבוניות, דבר שתשף אותן לשלטון זר. בימי אלכסנדר וירשיו, אחרי תקופת שלטונן של לודיה ופרס, שגשגו ערי אסיה הקטנה מחדש, בעיקר מבחינה כלכלית. גם ימי הקיסרות הרומית, התקופה שממנה שרדו רוב השרידים המוחשיים שבידינו, היו ימי פריחה לערי איוניה. ערי איוניה היו תלוצי ההלניסמוס, ובזכותן פשטה תרבות יוון בתבי המזרח. התמוגו בהן תרבויות יוון והמזרח, ומיווג-תרבויות זה הוא המאפיין את התקופה ההלניסטית ואת התקופה הרומית. זאת ועוד: ערי איוניה אף שימשו כר נרחב לפיתוח דתות המזרח — לרבות הנצרות בצורתה הפאולינית — שירשו את התרבות הקלאסית במאות הג' והד'.

הארכיטקטורה ההלניסטית באסיה הקטנה

מאת

נחמן אביגד

הארכיטקטורה ההלניסטית באסיה הקטנה היא המשכה של הארכיטקטורה היוונית הקלאסית, שהביאואה אתם המתישבים היווניים שבנו את הערים היווניות. אחרי כיבושי אלכסנדר חלו שינויים רבים בדמותן של הערים ובפרטי סגנונם של הבניינים, שינויים המשקפים את הרוח החדשה של התקופה. מלכים הלניסטיים עשירים, ערים משגשגות ואוכלוסייה אמידה היו גושאיה ומטפחיה של הארכיטקטורה ההלניסטית, שהצטייגה בתכנון, בממדים רחבים, בפרופורציות תמירות של עמודים, בסגנון-כלאיים, בצורת מעודנות ובתוספת עיטורים.

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

דוגמאות אופייניות של תכנון ערים הן מיליטוס ופריאנה, בעלות רשת של רחובות ישרים, לפי שיטת היפודאמוס. מקום נכבד תופסים כיכרות פתוחות ובנייני-ציבור, כגון אגורה עם סטווים ארוכים (מרכז חיי-המסחר). מקדש, תיאטרון, בולויטריון (בית מועצת העיר), גימנאסיון לתרבות הגוף וכו'. כל אלה מעידים על ארגון חברתי, על חיי-ציבור ערים ועל רמה גבוהה של מגורים.

טיפוס אחר של עיר היא פרגאמון, ששולת הלניסטית הועידה אותה למקום מושב ומבצר. תכניתה מותאמת יפה לתנאים הטופוגראפיים. חלקה החשוב ביותר הוא האקרופוליס, שבו מרוכזים ארמון המלך, תיאטרון, מקדשים, מזבח מונומנטאלי עשיר תבליטים, אגורה ובניין-ספרייה.

הבנייה המפוארת רבת-הממדים של הסגנון האינטי באה לידי ביטוי במקדשי ארטימיס באפיסוס ובמקדש אפולו בדידימה. סוג מיוחד של בניינים הם הקברים המונומנטאליים, שהגדול והמפורסם שבהם היה המאווליאום בהאליקארנאסוס.

יום ב', י"ד בניסן (4 באפריל)

בשעות הבוקר הגיעה האנייה לגמל אנטאליה, והמשתתפים יצאו לסיורים באתרים אלה: העיר אנטאליה, פרגה, התיאטרון של אספנדוס וסידה. בתיאטרון של אספנדוס הופיעה להקת-ריקודים מקומית. גב' אהלה הלוי שרה שירים מספר וגב' רחל חכלילי הרצתה על התיאטרון העתיק.

התיאטרון העתיק

מאת

רחל חכלילי

התיאטרון היווני היה חלק מן הפולחן הדתי. הדראמה היוונית (הטראגדיה והקומדיה) צמתה מטקסי-פולחן ומחגיגות לכבוד האל דיוניסוס, שבהן היתה ההתחרות הדראמאטית מאורע דתי וספרותי גם יחד. משנהפך התיאטרון היווני למוסד ציבורי רשמי, ירש לא רק את תוכן הפסטיבאלים הדתיים, אלא גם את צורתם: הכורוס, התלבושות, המסכות וכו'.

התיאטרון הרומי היה שונה. המופעים בו היו הצגות-ראווה, ששימשו לשעשוע ולבידור והותאמו לטעם הציבור, ולכן לא היה להם עוד ערך ספרותי או פולחני. בעוד שבתיאטרון היווני לקחו ההמונים חלק פעיל בהצגה וב"יצירתה", בין כמורוס ובין כצופים, הרי בתיאטרון הרומי קיבלו הצופים "כרטיס", ועמו שעשועים מוכנים, ולא לקחו עוד חלק ביצירת ההצגה.

סגנונו של תיאטרון הוא ביטוי למציאות היסטורית מסוימת. טיפוס מסוים של

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

תיאטרון נוצר במקום, בזמן ובסביבה מסוימים, וגם טיפוס התיאטרון היווני והרומי הוא תולדה של מצב חברתי ומדיני.

סגנון הדראמה וסוגי המופעים, שהם שונים זה מזה בכל תקופה ומקום, חשיבותם גדולה לקביעת סגנון התיאטרון, והם קשורים באופן בלתי-אמצעי בארכיטקטורה של התיאטרון. בארכיטקטורה מתמזגים תוכן וצורה, ובאה לידי ביטוי צורת חיי החברה שבה צמח התיאטרון. על בניין התיאטרון להיות מותאם לתפקידו החברתי. בעת העתיקה היה צורך במרחב גדול ופתוח כדי לקלוט את אלפי הצופים שבאו לחזות בתחרויות הדראמטיות ביוון ובששועי ההמונים בקיסרות הרומית.

בתיאטרון היווני ישב הקהל סביב הבמה בשלושת רבעי העיגול, ועלי-כן היה צורך לתכנן את ההופעה כך שאפשר היה לראות היטב מכל שלושת אגפיו של האולם ("התיאטרון"), דבר שחייב צורה מיוחדת של משחק: דקלום טכסט מוסיקאלי, תנועות מודגשות ומסכות מיוחדות.

בתיאטרון ההלניסטי והרומי לא היה עוד קשר בין הקהל והשחקנים — הבמה היתה נפרדת ומוגבהת, והופיעו עליה שחקנים מקצועיים. הקהל היה צופה בלבד, ולא השתתף עוד באופן פעיל בביצוע היצירה, שהיתה עתה דראמה של הווי מחיי יום-יום.

התיאטרון היווני נבנה בתחום מקודש, על מדרון של גבעה, כשלהגליה הבמה, וליד הבמה מקדש דיוניסוס (כגון תיאטרון דיוניסוס באתונה ותיאטרון האקרופוליס בפרגאמון). התיאטרון הרומי, לעומת זה, נבנה בכל "מקום כריא". לא היה צורך מיוחד בגבעה, ורק לעתים רחוקות נבנה מקדש בראש האודיטוריום.

בניין התיאטרון היווני אינו חטיבה אחת, אלא הוא מורכב משלוש יחידות: (1) ה"תיאטרון", הוא אולם הצופים; (2) ה"אורכסטרה", היא מקום הריקודים, היינו, הבמה; (3) בניין הסקינה. לכל אחת מיחידות אלו היה תפקיד משלו: ה"תיאטרון" — לצופים; ה"אורכסטרה" — לכורוס (במאה ה' לפסה"נ — גם לשחקנים); ובניין הסקינה — רקע להצגה, ולימים גם במה לשחקנים.

התיאטרון הרומי, לעומת זה, הוא שלמות ארכיטקטונית, ששלוש יחידותיו יוצרות בניין בעל סגנון אחד.

התיאטרון העתיק החל את קיומו, כאמור, כחלק מחגיגות המוניות, וברבות הימים נעשה חלק אינטגרלי של חיי-החברה באתונה הדימוקראטית.

בתקופה ההלניסטית ובתקופה הרומית נהפכה אמנות התיאטרון לתאום נפרד בחיי החברה והמדינה, שהשתקפו בו החיים הסוציאליים ודמות העם והשלטון — התיאטרון נעשה למקור שעשועים ובידור.

עם שקיעת הקיסרות הרומית נפסקה התפתחות התיאטרון. נעלם התיאטרון ה"קלאסי" היווני-רומי, ובמשך קרוב לאלף שנה לא בא במקומו תיאטרון חדש.

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

את ארוחת-הצהריים אכלו המשתתפים בקפה שעל שפת ימה של סידה, מתוך חבילות-מזון שהגיש להם צוות האנייה. בדרכם בחזרה לאנייה ביקרו באי הכינוס במערת הסטאלאגטיטים שעליה אלאניה. בערב נערך סדר פסח בשתי ככרות. את הסדר האחר ערך פרופ' ה. ז. הירשברג, ואת הסדר האחר — מר י. שוייג.

יום ג', א' דפסה (5 באפריל)

בשעות הבוקר נערך סיור באי בודרום (האליקארנאסוס), והושמעו הרצאות אלו :

הגיאוגרפיה של תורכיה

מאת

מגשה הראל

תורכיה משתרעת בין מעלות-הרוחב 36—42. היא המדינה הצפונית ביותר של ארצות המזרח התיכון, ולכן אין בה מדבר. אורכה כ-1565 ק"מ ורוחבה כ-650 ק"מ. שטחה 267,000 קמ"ר, מזה 23,500 קמ"ר בתורכיה האירופית.

ואלה גבולותיה: בצפון — הים השחור וקאווקאז הסובייטי; במערב — הים האיגיאי והנהר מריץ שבגבול בולגאריה; בדרום — הים התיכון ואיזור העיר גאזיאנחם שבגבול סוריה, לא רחוק מחלב, ואיזור מוצול שבגבול עיראק; ובמזרח — הרי ארמניה ואיראן.

אנאטוליה היא חצי-אי, המוקף ימים משלושה עברים: בצפון — הים השחור וים-השיש, במערב — הים האיגיאי. ובדרום — הים התיכון. חופי הים השחור והים התיכון מפורצים קמעה, ולפיכך אין בהם הרבה נמלים טבעיים. חוף הים האיגיאי, לעומת זה, הינו מפורץ מאוד, ולכן שוכנים לאורכו רוב נמלי תורכיה. ההדירה לאנאטוליה קשה, בהיותה מוקפת הרים גבוהים מצפון, ממזרח ומדרום, המתגשאים עד 4,000—5,000 מ' מעל פני הים. רק ממערב ההדירה נוחה, דרך מפרצים ועמקי-רוחב. לפיכך באו רוב הפלישות לאנאטוליה מצד הים האיגיאי.

לאנאטוליה חשיבות איסטראטגית רבה, בהיותה עמדת-מפתח בין אירופה, אסיה ואפריקה. הים השחור מקשר אותה עם אסיה ואירופה, הים האיגיאי — עם אירופה, והים התיכון — עם אסיה ואפריקה.

הימים והמיצרים

מי הים השחור וים-השיש מלוחים פחות מאלה של הים התיכון, ולפיכך יש זרימה עילית מן הים השחור, דרך הדארדאגלים, אל הים התיכון. בעבר הקלה זרימה זו על הספנות בכיוון זה, ולכן היתה כפולה מזו שבאה מן הכיוון ההפוך.

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

גם מיצרי הבוספורוס והדארדאנלים נוצרו עליידי שבירה רוחבית וזרימת נהרות מן הים השחור אל הים התיכון. אולם בעוד שמיצר הבוספורוס צר יחסית, הרי הדארדאנלים רחבים: במקום הצר ביותר רוחבו של הבוספורוס 600 מ' (אורכו כ־25 ק"מ ועומקו כ־37 מ'), ואילו רוחבם המיוערי של הדארדאנלים הוא כ־3,000 מ' (אורכם כ־60 ק"מ ועומקם 50 מ'). הסיבה לכך ברורה: בעוד שמשני צדי הבוספורוס מתנשאים סלעי גראניט וגניסי המשויים לו צורת קאניון, הרי בנויים חופי הדארדאנלים מאבני גיר וחול רכות, המתפוררות בנקל.

החבלים הביאוגרפיים

אפשר לחלק את תורכייה לחמישה חבלים גיאוגרפיים ואקלימיים שונים: (1) הרי הפונטוס — בחוף הים השחור; (2) הרי הטאורוס — בחוף הים התיכון; (3) הרי ארמניה ורמותיה — בגבול איראן; (4) החוף האיגיאי — במערב; (5) רמת אנאטוליה — בתוך. להלן נסקרים רק החבלים שבהם נערכו סיורים.

חבל הטאורוס

הרי הטאורוס, הנמנים עם ההקמטה האלפינית, מתנשאים בגובה רב מעל פני הים: 2,500 מ' במערב ו־4,000 מ' במזרח. הם מתמשכים בשתי קשתות, שאורכן 1,500 ק"מ ורוחבן הממוצע כ־150 ק"מ. הקשת המזרחית, המכונה היום הטאורוס הקיליקי, צרה יותר מן הקשת המערבית, המכונה הטאורוס הליקי. במזרחה מתחברים הרי הטאורוס עם רוכסי הפונטוס ועם הרי כורדיסטאן.

שני רוכסי־הרים אלה יוצרים חומה זקופה, היורדת אל הים התיכון והמהווה מכשול לתעבורה ולחלירת גשמים. לפיכך אין כאן מישורי־חוף רחבים המתאימים לעיבוד חקלאי, מלבד המפרצים הגדולים, שבהם יש דלתות רחבות.

המפרץ המזרחי הוא מפרץ מרסין, שעל חופו שוכנות הערים אדאנה (הרביעית בגודלה בתורכייה), טארסוס ומרסין. בשפכי הנהרות ג'יהאן וסיהאן יש דלתות הראויות לעיבוד חקלאי. אורכן כ־100 ק"מ ורוחב בסיסן 20—60 ק"מ. למפרץ מרסין ערך רב, מאחר שהנהרות קאראק־סו וצ'אקיט ערצו את הטאורוס הקיליקי ויצרו את "השערים הקיליקיים" המפורסמים, ששימשו בעבר מעבר טבעי בין אסיה הקטנה ובין טוריה וארם־נהריים. ב"שערים" אלה עברו צבאותיהם של כורש ואלכסנדר הגדול, של הרומאים והביזאנטים, של נוסעיי־הצלב והתורכים, והנו זמן רב בערבות אדאנה וטארסוס, ששימשו מקום־מרעה טוב לבהמותיהם. גם בימינו עוברים כאן הכביש הראשי והרכבת המקשרים את תורכייה עם עיראק וסוריה.

המפרץ המערבי הוא מפרץ אנטאליה, שעל חופו שוכנות הערים אלאניה, סידה, אספנדוס, פרגה ואנטאליה. אורכו של מישור החוף הוא כ־150 ק"מ ורוחבו 10—20 ק"מ. זורמים בו הנהרות קאפרו ואק־סו, ולפיכך יש כאן דלתה קטנה, המתאימה לעיבוד חקלאי.

החבל האיגיאי

חבל זה שונה מן החבלים האחרים. אופיו של מאסיב עתיק זה אינו הררי כשאר החבלים, כייאם רמתי, וגובהו הממוצע 700—1000 מ'. מאחר שמגיעים אליו רוחות וגשמים מכמה עברים, הריהו החבל החקלאי התשוב ביותר בתורכיה.

מאסיב זה גשבר שבירה רוחבית ממזרח למערב, ונתהוו בו עמקים טקטוניים. בעמקים אלה זורמים נהרות מספר — כגון המגדרס הגדול בדרום, המגדרס הקטן בתווך והגדיו בצפון — היוצאים מלב אנאטוליה ונשפכים אל הים האיגיאי, בגרפס אתם סחף רב. עמקי הנהרות טיבים הן לחקלאות־בעל יס־תיכונית והן לחקלאות־שלחין. מן החוף בולטים הצא־איים רבים.

המאסיב גשבר גם שבירה אורכית מצפון לדרום, וחלקו המערבי שקע כים האיגיאי, בהותירו איים רבים.

שבירות אורכיות ורוחביות אלו הביאו ליצירת מפרצים רבים, המשמשים מעגן נוח לספינות. כאן המעבר הנות ביותר בין הים האיגיאי והים התיכון ובין אנאטוליה, ולא בכדי שוכנים בחוף זה הרבה יישובים עתיקים, שקשריהם עם ארצות הים האיגיאי היו הדוקים מקשריהם עם תושבי אנאטוליה.

ואלה המפרצים, מצפון לדרום: מפרץ אדרמיט, מפרץ צ'אנדארלי עם הנמל דיקילי (של פרגאמון), מפרץ איזמיר, מפרץ קושאדה עם הנמלים קושאדאסי ואפיסוס שבשפך המגדרס הקטן, מפרץ מאנדאליה עם הנמל מיליטוס שבשפך המגדרס הגדול, מפרץ קרמה עם הנמל בדרום. לימים הביא הסחף הרב להתתוות ביצות, שסתמו את הנמלים העתיקים והרחיקום מן החוף, כגון נמל אפיסוס, שנסתם על־ידי המגדרס הקטן, ונמל מיליטוס, שנסתם על־ידי המגדרס הגדול. במאה ה־י"ט הצילו התורכים את איזמיר מגורל דומה בהסיטם את שפך הנהר גדיו צפונה על־ידי חפירת אפיק חדש לנהר, הגשפך היום מצפון לעיר.

האקלים והתקלות

אפשר לחלק את תורכיה לארבעה חבלי־אקלים ראשיים: (1) חבל הים השחור; (2) חבל הים האיגיאי והים התיכון; (3) רמת אנאטוליה; (4) הרי ארמניה ורמותיה. חופי הים האיגיאי ועמקיהם הם החבלים החקלאיים התשובים ביותר של תורכיה. ההקלאות כאן מבוססת בעיקר על גידולי־בעל, וכאן גם רוב גידולי הטבק התורכי. גידול עצי־הפרי תלוי בגובה ובמרחק מן הים. בקירבת החוף מגדלים בעיקר זיתים; במורדות מגדלים גפנים, ובמיוחד את הזן סולטאנינה (להעשיית צימוקים); ואילו בגובה רב יותר — בייחוד עצי־פרי נשירים, כגון אגוזים ותאנים (בעיקר להכנת דבלים). כשפכי הנהרות ובעמקים מגדלים כותנה בהשקאה ותירס. איזמיר, העיר השלישית בגודלה אחרי איסטאנבול ואנקארה, היא מרכז לעיבוד תוצרת החבל ולשיווקה.

גם חוף הים התיכון ועמקיו הם חבלים חקלאיים. במישור החוף, בעמקי הנהרות

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

ובלתי הגרענות של אנטאליה, מרסין ואיסטאנדרון (אלכסנדרטה) מגדלים את מרבית הדרייה של תורכיה. בעמק הגיהאן מגדלים כותנה. בחרי הטאורוס גדלים יערות של עצי אלון ואורן. האלון גדל במיוחד במקומות מוצלים ולחים, ואילו האורן — במקומות יבשים. אחד ממקורות הפרנסה של חבל הררי זה הוא גידול מקנה. באדמות וילקאניות מגדלים טבק, גפנים ואגוזים.

האוכלוסייה

80% מתושבי תורכיה הם איכרים, החיים בכפרים ומגדלים מקנה. בערים כגון איסטאנבול, אנקארה, איזמיר, אדאנה ובורסה הצפיפות רבה יחסית; בעמקי החוף המערבי, בחוף הצפוני ובקיסרי הצפיפות בינונית; ואילו ברוב הארץ, ובעיקר בדרום-מערב ובמזרח, הצפיפות מועטה. דליל-אוכלוסין הם הרמה המרכזית וכן ההרים והרמות שבמזרח ובדרום-מזרח.

המתצבים והתעשייה

תורכיה עשירה בתומרי-דלק, כגון עצים, פחם, ליגניט ומעט נפט. תורכיה עשירה גם בעפרות-מתכת — כגון ברזל, כרום, עופרת, אבץ וכספית — שאחדים מהם לא נתגלו בשאר ארצות המזרח התיכון, פרט לאיראן. מן המתצבים האל-מתכתיים החשובים ראוי להזכיר את הגפרית והמלח. עפרות הברזל והפחם איפשרו את הקמתה של תעשיית-הפלדה הגדולה ביותר במזרח התיכון, לא הרחק ממכרות-הפחם של זונגולדאג. סיכור הנהרות הגדולים איפשר את הקמתם של מפעלים הידרו-חשמליים, שבהם מופק דיום כמיליון וחצי קילואט חשמל. שדות-הכנתנה הנרחבים הביאו להקמתם של מפעלי-טכסטיל, בעיקר באדאנה ובקיסרי. איסטאנבול ואיזמיר הן מרכזים של תעשיית צמר. תעשיית הפירות והמוון מרוכזת באיסטאנבול, איזמיר, בורסה ואדאנה. איזמיר היא גם מרכז של תעשיית יין ושמן.

חופיה של תורכיה

מורפולוגיה כללית ותנאי-האקלים

מאת

רן גרסון

א. חוף הים התיכון

לאורך שוליה הדרומיים של רמת אנטוליה מתמשכים בשתי קשתות הרי הטאורוס. הרים אלה בנויים בעיקר סלעי-משקע קמוטים. גובהם הממוצע כ-2500 מ' מעל פני הים ורוחבם כ-150 ק"מ. בינם ובין הים נותרה רצועת-חוף צרה, שהיא רחבה

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

יותר במישורי אנטאליה ואדאנה, כתוצאה ממהלך קשתות הטאורוס והשקעת הסוף שהביאו אתם הנהרות היורדים מהם.

אקלים האיזור הוא יום־לילי: הטמפרטורה הממוצעת היא 28 מעלות צלסיוס; הטמפרטורה היומית המירבית בקיץ היא 33—35 מעלות, בממוצע. החורף אינו קר. ביאגואר הטמפרטורה הממוצעת היא 10 מעלות צלסיוס. הממוצע הרבי־שנתי של כמות המשקעים במישור החוף היא 1000 מ"מ, ואילו במורדות הרי הטאורוס — 2000 מ"מ.

ב. חוף הים האיגיאני וים־השיש

באיזור זה חשופים בעיקר סלעים מיטאמורפיים וסלעי־יסוד, שבהם שליט העיתוק, ולא הקימוט. בין מישורי־העתק יש גושים מורמים ומורדים חליפות. בבקעים, שכיונם מזרח—מערב, זורמים הנהרות הגדולים, כגון המנדרס הגדול והגדול. גט המפרצים הרבים, כגון מפרץ איזמיר, אינם אלא בקעים טקטוניים שהוצפו במי ים. עמקי־הבקע מכוסים סוף גהרות, שהביאו לפוריותו הרבה של האיזור האיגיאני. ים־השיש והמיצרים סמוכים אף הם על מישורי־העתק ומבנים מועתקים. ביצירתם חברו יחדיו עיתוק, ששיקע את הגוש של ים־השיש, וסחיפת נהרות לאורך קווי־העיתוק, שהביאה ליצירת עמקים שהוצפו לאחר־מכן: מיצרי הבוספורוס והדארדאנלים.

אקלים האיזור נתון להשפעה מכרעת של הים. האיזור קר יותר מן הקדם בשל הטמפרטורות הנמוכות, יחסית, של הים האיגיאני ובשל חדרתן של רוחות קרות מן הצפון. המיגמום התרמי ביאגואר הוא 5—8 מעלות צלסיוס לאורך החוף ו־2—4 מעלות בפנים הארץ; הטמפרטורה הממוצעת ביולי ובאוגוסט היא 24 מעלות באיסטאנבול ו־28 מעלות באיזמיר. הממוצע הרבי־שנתי של כמות המשקעים לאורך החוף הוא 750 מ"מ, ואילו ממזרח לו — 500 מ"מ.

בשעות אחר־הצהריים ובערב הושמעו הרצאות אלו:

הניאו־חיתים

מאת

דוד אוסישקין

בשלהי המאה הי"ג לפסה"ג הקיץ הקץ על האימפריה החיתית, אולם בכך לא תמה התרבות החיתית, שכן התחדשה במאה הי"ב בשורה של מדינות קטנות באנטאליה הדרומית ובסוריה הצפונית. מדינות אלו, הקרויות ניאור־חיתיות, הוסיפו להתקיים קרוב לחמש מאות שנה, עד שנכבשו סופית בידי האשורים, רובן בסוף המאה הח' לפסה"ג. החשוכות שבהן היו כרכמיש, בית־עזון, חמת, גורגום, שמאל, קוה, תובל

ומלאטיה. שושלות המלכים ששלטו בהן נשאו בעיקר שמות חיתיים. גם התרבות היתה חיתית ביסודה, אף-על-פי שניכרות כה השפעות חזקות מתרבויות אשור, ארם ופיניקיה. השפה השלטת היתה החיתית ה"הירוגליפית", שעד כה פוענחה רק בחלקה.

במדינות האמורות רוח הנוהג לקשט בניינים מונומנטאליים — כגון ארמנות מלכים, מקדשים ושערים — באבני-ריבד (אורתוסטאטים), שנעשו על-פירוב מכולת. לאחר ששובצו בחלקם התחתון של הקירות, גולפו בהם תבליטים. קישוט הבניינים בתבליטים הגיע לשיאו במאה ה"ט לפסה"נ. החיתים מימי המלוכה הנזכרים במקרא הם ממדינות ניאור-חיתיות אלו, כגון אוריה החתי ואנשי קוה, שעמם סחר שלמה בסוסים.

היהודים באסיה הקטנה בתקופה ההלניסטית-רומית

מ א ת

ג ד ע ו ן פ ר ס ט ר

במרבית ארצות העולם ההלניסטי-רומי היו קהילות יהודים. קהילות אלו השתלבו יפה בחברה הסובבת, אך בעת ובעונה אחת שמרו על קשריהן עם ארץ-ישראל. שורשיה של התפוצה היהודית נעוצים במדיניות ההגליות של אשור ובבל, אף-על-פי שהיו גם קהילות קדומות יותר. בתקופה ההלניסטית גבר במידה רבה קצב התפשטותה של התפוצה היהודית. שאיפת הדיאדוכים וירשיהם למוג גזעים שונים ולייסד ערים חדשות הביאה לעידוד תנועות אוכלוסין. השליטים ההלניסטיים ראו בעין יפה את סעילתם המסחרית של היהודים, ולכן העניקו זכויות-יחר שונות ליהודים שהתיישבו בערים החדשות.

תנאים אלה והמלחמות התכופות שהתחוללו בארץ-ישראל, שהיתה שדה-המערכה העיקרי בקרבות שבין הסלווקים והתלמיים, הגיעו יהודים רבים להגר ממולדתם, תחילה לאלכסנדריה ולאנטיוכיה, ואחר-כך גם לערי אסיה הקטנה.

למרות זאת אי-אפשר להסביר בנקל את היקפה העצום של התפוצה היהודית בראשית התקופה הרומית, הן מבחינה מספרית והן מבחינת היקפה הגיאוגרפי, אפילו ניקח בחשבון את הריבוי הטבעי. ידועים היום כשבעים מקומות שהיו בהם קהילות יהודיות וכשלושים בתי-כנסת. בסוריה ובאסיה ישבו קרוב למיליון יהודים, כמספר היהודים בגלות מצרים. אין זאת אלא שלכל הגורמים שנמנו נוספה גם התעמולה הדתית, שהביאה לתנועת-גידור נרחבת.

המקורות הספרותיים העיקריים לחקר התפוצה היהודית באסיה הקטנה הן התעודות המובאות בכתבי יוסף בן-מתתיהו ובספר חשמונאים, שברובן בזכרות הזכויות השונות שהעניקו השליטים ההלניסטיים והרומיים לתושבים היהודים. ממקורות אלה ואחרים מסתבר, שהקהילות היהודיות נאבקו על הזכות להעלות באין מפריע את

מחצית השקל לבית-המקדש. תיאורי מסעיו של פאולוס באסיה הקטנה משמשים אף הם מקור לא-אכזב ללימוד המקומות שישבו בהם קהילות ישראל. עדויות למכביר על מצבה החברתי והכלכלי של יהדות זו אפשר למצוא בחומר האפיגרפי העשיר שנמצא ברחבי אסיה הקטנה. על משקלה הרב של יהדות זו מעידים בתי-הכנסת המפוארים שנתגלו בערי אסיה הקטנה, ומעל לכול — בית-הכנסת המפואר בסארדיס, שנבנה בלב העיר, כבניין שווה-ערך לבנייני-הציבור האחרים.

מן המרכיבים החשובים שישבו בהם קהילות יהודים ראוי לציין את יישובי היהודים בלידיה ובפריגיה בימי אנטיוכוס השלישי. קהילות מזמן מאוחר יותר הן אלה בחבלי קאפאדוקיה, קאריה, פאמפליה וליקיה, ובערים כגון אמיסוס, פרגאמון, סארדיס, אפיסוס, מיליטוס, טראלס, האליקארנאסוס, קנידוס, סידה, אפאמיאה, לאודיקיאה, פריאנה והיראפוליס. על תלק ממקומות אלה אנו יודעים לא רק ממקורות ספרותיים או מתעודות שבכתב, אלא גם מחפירות ארכיאולוגיות, שבהן נתגלה חומר רב וחשוב. על מצבם הכלכלי של היהודים ומקורות פרנסתם למדים אנו בעיקר מן הכתובות. נזכרים בהן, בין השאר, סוחרים אריגים ובשמים, סנדלרים, רופא ראשי, תעשיינים, ראשי גילדות של אורגים שטיחים וצובעי ארגמן. כן אנו קוראים על יצואנים מובהקים, שנסעו לרומי שבעים ושתיים פעם, לפחות, בענייני עסקים.

התעודות השונות המובאות בכתבי יוסף בן-מתתיהו נוסכות אור על מעמדם החברתי והמדיני של היהודים. לפי תעודות אלו זכו היהודים בכוניות-יתר שונות, כגון שחרור מן הצבא או מן החובה להופיע לפני בתי-הדין של המדינה, כדי שיזכלו להישפט בבתי-הדין שלהם. מצד אחד זכו אפוא היהודים בכוניות-אזרח מלאות בגלל שאיפת השליטים לזכות בתמיכתם, ומן הצד האחר זכו גם לכוניות-יתר — מאותה הסיבה. על מעמדם החברתי המכובד של היהודים יעיד, למשל, טיטוס פלאוויוס אלכסנדר, יהודי מאקמוניה, שהיה בעת ובעונה אחת ראש המשטרה, האחראי לקניית החיטה, שופט, ראש השווקים וסטראטיגוס.

יהדות אסיה הקטנה היתה יהדות מתבוללת ומעורה בסביבתה, אף-על-פי שהיתה לה זיקה למנהגיה ולארץ-ישראל. אופייני ליהדות עשירה זו הוא הסיפור המובא אצל יוסף בן-מתתיהו על פגישתו של אריסטו עם מלומד יהודי שהיה הלני גמור, הן בלשונו והן ברוחו. אופייני לא פחות אולי בית-הכנסת המפואר שנחשף זה לא כבר בסארדיס, שעל-אף היותו הבניין המקודש והמרכזי ביותר ליהודים, נבנה ליד הגימנאסיון העירוני, שהיה במשך דורות רבים הסמל שבו לחמה היהדות.

בית־הכנסת הקרוב בפארדיס

מאת

יגאל שילה

שורשיה של הקהילה היהודית בסארדיס קדומים. בימי השלטון הרומי התחזק מעמדה מאוד, וידוע, שכבר אז קיבלה רשות ממועצת העיר להקים מוסדות ציבור ודת משלה. בחפירות המשלחת האמריקאנית שבראשותו של ג. האנפמן נתגלו בשנת 1962 שרידי של בית־כנסת, שהפתיע בשל פארו ובשל קירבתו לגימנאסיון המפואר, שנבנה באותו הזמן, בערך, היינו, בסוף המאה ה' לפסה"נ. בשנת 400 לספה"נ, לערך, שופץ בית־הכנסת.

מבנה זה הוא הגדול בבתי־הכנסת הידועים עד כה. אורכו כ־80 מ' ורוחבו כ־20 מ'. נכנסים אליו דרך פורטיקו מפואר שבמזרח, חצר קדמית רחבה ונארתיכס. בתזית המפוארת של האולם עצמו, שמידותיו 60 × 20 מ', שלושה פתחי־כניסה רחבים. ליד כל קיר־אורך של האולם בנויות שש אומנות מוצקות. בכך שונה הכנית בית־הכנסת מתכנית הבאסיליקה, שהיתה מקובלת בבתי־הכנסת האחרים. שרידי הבניין והכתובות הרבות ביוונת מעידים, שקירות בית־הכנסת, תקרתו ורצפתו היו מעוטרים בעיטור מפואר, הודות לתרומות הגדולות שהרימו נדבניה של קהילה עשירה זו.

באולם נמצאו כמה פרטים המסייעים בידנו להבין את סדרי הפולחן והתפילה בבתי־הכנסת הקדומים. בקצהו המערבי של האולם נבנה אפסיס רחב, ובו שלוש דרגות־ספסלים מרוצפות שיש, שהיו מקום־מושבם של זקני העדה. לפניהם עמד שולחן־שיש מנומגנטאלי, שכל אחד מצדדיו היה מעוטר בדמות של גשר שראשו הותן. בכל אחד מצדי השולחן עמד זוג של פסלי אריות. באולם עצמו נמצאו שרידי מגורת־שיש בעלת שבעה קנים מגולפת להפליא. ליד הקיר המזרחי של האולם, משני צדי הפתח המרכזי, נתגלו שתי במות, העשויות בעיקר משיש. על הבמות וסביבן נמצאו תלכים ארכיטקטוניים קטנים למכביר, דבר המעיד, לדעת החופרים, שהבמה האחת שימשה להצבת ארון־הקודש, והאחרת — להצבת מגורה גדולה.

לרגלי אחת הבמות נמצא לוח־שיש, שהרותים בו שופר, לולב וכן מגורה בעלת שבעה קנים, שבכל אחד מצדדיה מעגל ספיראלי, שלדעתנו אינו אלא גליל של ספר־תורה (וראה לעיל, עמ' 245 ואילך).

התגליות החדשות בסארדיס ובאוסטיה, שגם בה נמצאו לאחרונה שרידים של בית־כנסת דומה, תורמים תרומה חשובה להבנת כמה בעיות שהיו שנויות במחלוקת מאז הוחל בחקר בתי־הכנסת הקדומים. בשניהם לפנינו תכנית ברורה: בצדו המערבי של בית־הכנסת עמדו הבמה, שהיתה מקום־מושבם של זקני העדה, וכן שולחן מפואר, ששימש לקריאת התורה. ארון־הקודש היה מנגד, בצד מזרח. לפיכך דומה, שבמבנה זה היו מושבי הקהל במקביל לקירות־האורך של האולם, כשביניהם מרחב

ריק, ששימש לטקסים שונים. באופן זה יכול היה הקהל לפנות לכל עבר, בהתאם לצורכי הפולחן, בלי להפנות את גבו לזקנים או לארון־הקדוש. מקבילה לכך אפשר למצוא בטיפוס בתי־הכנסת של העדה הספרדית שנבנו מאז 1200 לספ"ג בספרד, ואחר־כך באיטליה, שגם בהם נשמר שיווי־המשקל — הן הפולחני והן הארכי־טקטוני — בין נקודות־הכובד של בית־הכנסת. לא מן הנמנע, שדווקא בתכניתם של בתי־הכנסת שנתגלו בסארדיס ובאוסטיה נשתמר הסגנון הקדום של בית־הכנסת. המופיע אחר־כך גם בספרד ובאיטליה.

ימי גדולתה של תורכיה

מאת

חיים זאב הירשברג

המונה מאלפת ומפתיעה מצטיירת לעיני היהודי מישראל הסבור, שארבע מאות שנות שלטון תורכי בארץ היו אפיזודה ללא כל משמעות. אמנם זו גם דעתם של בני אירופה, שהודרכה על־ידי ספרי־היסטוריה מלאי דעות קדומות. רק חוקרים מעטים העזו להצביע על חשיבותה הרבה של תקופה זו לתולדות העולם.

אכן, לאור חדירתו של השלטון התורכי לאירופה הדרומית־מזרחית והמרכזית במאות ה"ו—הט"ו נשקפה סכנה גדולה לשכנותיה של הקיסרות העותמאנית: הונגאריה, פולין וארצות ההאבסבורגים. העולם הנוצרי זועזע עד היסוד. כתגובה על התפשטות התורכים והפחד שעוררו כמו סופרים אנטי־תורכיים ואנטי־מוסלמיים, שקראו לנוצרים לערוך מסע־צלב חדש נגד הכופרים. כידוע חשב גם דוד ראובני לנצל הלכירות אלה כדי להקים בארץ־ישראל מדינה יהודית בעזרתם של האפיפיור והמעצמות הנוצריות.

אולם היו באירופה גם מצביאים, מדינאים, דיפלומאטים, הוגי־דעות ומשפטנים שידעו להתעלות על דעת ההמונים, וחדרו דרך מסך השנאה הכבושה שרחשה הנצרות לאיסלאם, למרות העובדה, שמעולם לא רחש האיסלאם שנאה לנצרות, ובמיוחד בפרקי־הזמן הנדון.

דעותיהם של אנשי־מעלה אלה משתקפות בדינים־וחשבונות, בקונטרסים ובספרים שנכתבו בימים ההם. לתמהונם נוכחו מחבריהם לראות, שעומדת מולם מעצמה אדירה, הנשענת על יסודות מוצקים בהרבה מאשר כוח צבאי־גשמי. ההיסטוריה לימדה אותם, כי כוח צבאי אינו ערובה לקיומה של מדינה, וכי תבוסתו של צבא בשדה־הקרב עלולה לקעקע משטר הנשען על כוח פיסי בלבד, ויהא חזק כאשר יהא. א. אף־על־פי־כן הקדישו מחברים אלה מקום רב לפוטנציאל הצבאי של תורכיה. בעיקר עוררו התפעלות גדוהי היאנצי'אר (החיל החדש), גדחדי־רגלים שגויסו מקרב ילדי הנוצרים שבחלקיה האירופיים של הקיסרות העותמאנית. הגיוס (דוֹשִׁירְמָה) לא

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

נעשה בצורת חטיפות, שכן ההורים מסרו את ילדיהם מרצונם, על-מנת שיקבלו חינוך מוסלמי, יתמזגו בחיי האיסלאם ובמשטרו ויעלו בדרגות השירותים השונים בחצר הסולטאן, של המינהל, אך בעיקר של הצבא. אלה שהצטיינו בכושר גופני ובתכונות אחרות היוו את גודוויי-היאניצ'אר המפורסמים, שהמצביאים והמדינאים באירופה העמידום כדוגמא מול שכירי-החרב הנוצרים של מדינות אירופה.

ב. תופעה חיובית ביותר, לדעת המדינאים, היתה רות הסובלנות הדתית ששררה בקיסרות העותמאנית, דבר שבלט במיוחד לעומת אירופה הנוצרית, שבה נרדפו הפרוטסטנטים על צווארם. (ברור, שאין המלומדים והמדינאים יודעים דבר על גירוש יהודים או על אינקוויזיציה.) ואכן, האוכלוסייה הנוצרית באירופה קיבלה את הכובשים ברצון ובשמחה.

ג. כן מעלים המחברים על גס את המבנה התברתי של הקיסרות העותמאנית: אין בה אצולה שבירושה, המבוססת על ייחוס-אבות; אין בה התנשאות ודיכוי של מעמדות נמוכים; כל גתניי הסולטאן שווים, והם עולים בסולם-החברה בזכות עצמם.

על שלושה יסודות אלה נשענה הקיסרות העותמאנית, והם-הם שהביאו להתעצמותה במשך מאתיים שנה (במאות ה"ט"ו-ה"ט"ז). אין להתפלא אפוא, שבימים ההם שימשה דוגמא להוגיי-הרעות ברעיונותיהם על המדינה ותפקידיה. במסגרת מעצמה קוסמו-פוליטית זו היה מקום גם בשביל התפתחותו של היישוב היהודי בארץ-ישראל. לימים החל תהליך של ירידה, שלא יכלו לעצור בעדו אף התיקונים שנעשו החל באמצע המאה הי"ט.

משיחותיו של שבתי צבי ופעולתו כערי תורכיה

מאת

ישעיהו תשבי

- א. שלושה שלבים בפעילותו המשיחית של שבתי צבי.
1. מהופעתו באיזמיר בשנות ת"ח-ת"י עד התגלותו בעזה בשנת תכ"ה.
2. מזמן התגלותו בעזה עד המרת דתו באדריאנופול בסוף שנת תכ"ז.
3. פעילותו בשנות תכ"ז-תל"ח, מזמן המרת דתו עד מותו, בעיקר באדריאנופול, כמנהיגה של כת יהודית, שהוסיפה להאמין במשיחותו, אף-על-פי שהתאסלם.

ב. סיב השלבים

1. מאורעות השלב הראשון מעורפלים: נדחיו בערי תורכיה לאתר שנכשל בהופעתו הראשונה וגורש מאיזמיר; ישיבתו בירושלים; שליחותו למצרים ובואו לעזה; השאלה הקשה: באיזו מידה ניסה והצלחה לעורר תסיסה משיחית בשנים ההן? ידיעות והשערות.

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

2. שלב קצר, אבל ברור וחשוב ביותר: ההתפשטות המהירה של האמונה במשיחיותו בארץ-ישראל ובכל תפוצות הגולה; מסע המשיח מעזה לאיזמיר; התנגשויות, נצחונות וכשלונות; מאסר המשיח במבצר גאליפולי והפיכת מקום מאסרו ל"חצר מלכות" ("מגדל עוז").

3. ידיעות חדשות ומפורטות למדי, רובן ודאיות ומקצתן מסופקות, על פעילותו האישית כמשיח מומר, פעילות שעד הזמן האחרון לא ידענו עליה אלא פרטים מועטים וקלושים.

ג. הבעיות העיקריות

מעמדו והשפעתו האישית בשלושת השלבים; היחסים בינו ובין נביאו נתן העזתי; הדעה שסבל מפסיכזה מאנית-דפרסיבית; היסודות האידיאולוגיים של התנועה השבתאית וקשריהם עם אישיותו של שבתי צבי.

בשעות הערב המאוחרות נערכה תכנית-בידור, בהשתתפות צוות-הבידור של האגודה והזמרת אהלה הלוי.

יום ר', א' רחול-המועד (6 באפריל)

המשתתפים יצאו בשתי קבוצות לסיורים בסלוניק, אפיסוס, פריאנה, מיליטוס ודידימה, בערב ניתנו שתי הרצאות:

תרבות יורטן כמערכה של אנאטוליה

מאת

אמנון בן-תור

בראשית המאה הכ' נתגלה בית-קברות ליד הכפר יורטן, השוכן בפלך באליקסיר שבמערבה של אנאטוליה. התרבות התומרית שאת שרידיה מצא גודין בבית-קברות זה נקראת על שם היישוב הסמוך: "תרבות יורטן". בעמקים שבמערבה של אנאטוליה נתגלו במשך השנים ממצאים נוספים מאותה התרבות.

כלי-חרס למאות מתרבות יורטן פוזרים במוזיאונים השונים — כגון מוזיאון איסטאנבול, המוזיאון הבריטי, המוזיאון האשמולי שבאוכספורד והלובר — אולם עד כה לא יצא לאור שום פרסום מדעי ממצה על החפירות באתרים אלה. הדין-וחשבון המפורט ביותר הוא זה של החפירות שערכו ביטל וסטיוארט בבית-הקברות שליד בבכוי. מפרסום זה ומכמה קטעי-אינפורמציה נוספים מתקבלת תמונה זו:

א. יישובים. — עד כה נתגלו הכלים האופייניים לתרבות יורטן אך ורק בקברים בודדים או בבתי-קברות, ולא במקומות יישוב. ביישובים שונים שבמערבה של אנאטוליה אמנם נתגלו כלים הדומים לאלה של תרבות יורטן, אך כלים אלה אינם

הכינוס הכ"ג לידעת הארץ

דומים בדיוק לכלים שנמצאו בקברים. יתר-על-כן, בעוד שבקברים נתגלו אך ורק כלים מתרבות יורטן, הרי ביישובים האמורים מהווים כלים אלה רק חלק ממכלול הממצאים. אם אמנם היו יישובים ליד בתי-הקברות — לא נתגלו עד כה.

ב. ק ב ר י ס . — כל הקברים הם קברות-פיתוסים. ביורטן היו הפיתוסים ערוכים שורות-שורות. בבכוכי אין אפשרות לעמוד על סדר הפיתוסים, אולם ראוי לציין, שכיוונם של כל הפיתוסים הוא ממזרח למערב, כשפתחם פונה מזרחה. פי הפיתוס נסתם בלוח-אבן, שקצהו העליון בלט מעל פני הקרקע — כעין מצבה. יש שפיתוס הוצא כן האדמה, רוקן מתוכו והוטמן מחדש עם גוייה אחרת.

את בתי-הקברות באנאטוליה, לרבות בתי-הקברות מתרבות יורטן, אפשר לחלק לשתי קבוצות: בתי-קברות שבתוך יישוב ובתי-קברות שמהוץ ליישוב. עם הקבוצה הראשונה נמנים בתי-הקברות באהלטליבל, אלג'ה, האליצ'אר, בוגזכאוי וסמירמלטי. עם הקבוצה האחרת נמנים בתי-הקברות ביורטן, בבכוכי, כוסורה, הורזשפה, ואולי גם טרויה. אפשר לומר, שבתי-הקברות במרכזה של אנאטוליה ובמזרחה היו בתחום היישוב, ואילו בתי-הקברות שבמערבה — מחוצה לו.

ג. ק י ר א מ י ק ה . — רוב הפציה-הלוואי שנמצאו בקברים הם כלי-חרס. ואלה הכלים הנפוצים ביותר: פיתוסים-קבורה בעלי בסיס מעוגל, פכים עם צוואר חתוך דמוי-משפך, פכים בעלי צוואר גלילי וסירים בעלי שלוש רגליים. לא נתגלו קערות כלשהן. הצבעים השליטים הם שחור וחום כהה ממורק, אך נמצאו גם מעט כלים אדומים וצהובים. מבחינת העיטור אפשר לחלק את הכלים לארבע קבוצות:

- (1) צבועים בלבן, בעיקר בקווים; (2) מחורצים; לעתים מולא החריץ בצבע;
- (3) בעלי תבליט, בעיקר של זיוזים; (4) חסרי-קישוט. רוב הכלים עשויים ביד.

ד. מ מ צ א י מ א ח ר י מ . — הפציה-המתכת נדירים למדי. ביורטן נמצאו כמה סיכות מזהב ומנחושת, פגיון, ראש-חץ וגרונף-פטיש בעל פותה. קבר עשיר בתפציי-מתכת הוא זה שנחשף בבינדירכו. נמצאו בו, בין השאר, פגיונות-תקע רבים וגרון בעל שלושה תקעים. כן נמצאו צלמיות מספר, מהן צלמית אחת מטיפוס צלמיות-הכינור, וכן צלמית אחת שניכרת בה השפעה כרתית.

ה. ה כ ר ו נ ל ו ג י ה . — מבחינה כרונולוגית אפשר לומר, שזמנה של תרבות זו הוא אמצע האלף השלישי לפסה"ג, בקירוב. קביעה זו מבוססת על עובדות אלו:

1. מקבילות, ביחוד מטרויה II ותרמי IV—1.
2. רוב הכלים אמנם עשויים כיד, אך נמצאו כמה כלים בלתי-מעוטרים עם סימני אנכיים. והרי ידוע, שהאבניים הגיעו למערבה של אנאטוליה סמוך לתקופת טרויה II תיכון.
3. מקבילות קיראמיות לכלים מכרתים, וביחוד כלים עם מכסה.
4. מקבילות לחפציה-המתכת, ובמיוחד לחלק מן הפגיונות, לגרונף-הפוחה ולסיכות.
5. מציאות כלים מתרבות יורטן (וביחוד העתקים כמעט מדויקים של כלי-המתכת) בקברי דוראק. קברים אלה מיותסים לימי השושלת הה' של מצרים על-סמך כארטוש של פרעה סחורע על גבי חפץ שנמצא באחד הקברים.

מעקבות מסעי פאולוס
ראשית הנצרות באסיה הקטנה

מ א ת

י ו ר ם צ פ ר י ר

חדירת הנצרות לאסיה הקטנה, ואחרי-כך לאירופה, היתה נקודת-מפנה בעליית הנצרות מדרגה של כת יהודית ארצישראלית למעמד של דת עולמית. מפעל זה קשור בעיקר בשמו של שאול¹ פאולוס, יליד טארסוס שבקליקיה.

פאולוס למד תורה בירושלים אצל רבן גמליאל, מחכמי הפרושים, והיה אחד האויבים הגדולים ביותר של הנוצרים בירושלים. כפי שסיפר פעמים אחדות, נעשה פאולוס נוצרי קנאי לאחר שבדרכו לדמשק, כדי לפעול נגד הנוצרים (31 לספה"ג), שמע בחזון את קולו של ישו: "שאל שאל למה תרדפני". תחילה נתקל בחוסר-אמון, חזר לעירו טארסוס, ושוב התגורר בה במשך שנים אחדות. משם נקרא ע"י בר-נבא, ממנהיגי הנוצרים, על-מנת לעזור בארגון קהילת אנטיוכיה. מאנטיוכיה יצאו השניים למסע, במגמה להפיץ את הנצרות באסיה הקטנה. במשך שלוש שנים (44—47 לספה"ג) עברו מפרגה שבפאמפיליה אל פיסידיה וליקאוניה, בלב אנאטוליה, אזורים שנחשבו לנחשלים באופן יחסי. תחילה הפיצו את האמונה החדשה בקרב היהודים, ואחרי-כך — בין הפאגאנים. לאחר הפסקה של שנתיים, שהוקדשו לוויכוח ולמאבק פנימי על דמותה העתידה של הנצרות, חזר פאולוס לאסיה הקטנה, בלוויית סילה הירושלמי. במסעו השני (49—52 לספה"ג) עבר פאולוס מקליקיה לליקאוניה ולפיסידיה, ומשם — לפריגיה ולגאלאטיה. בדרכו ביקר בקהילות קיימות וייסד קהילות חדשות. אך בעיקר הוקדש המסע להפצת הנצרות במקוון, שאליה הגיעו מאלכסנדריה שבטרואס, וביוון.

במסעו השלישי (52—57 לספה"ג) ביקר פאולוס בקהילות הוותיקות, עד אשר הגיע לאפיסוס, מקום שם שהה שלוש שנים. לאחר התנגשות חריפה עם הפאגאנים, מעריצי ארטימיס, עזב את אפיסוס והקדיש את זמנו למסע במקוון וביוון. רק בשנת 59 לספה"ג, בדרכו חזרה לירושלים, בהיותו חדור תחושת עתידו המר, קרא אליו למיליטוס את זקני קהילת אפיסוס, סיכם לפניהם את עבודתו וציווה עליהם את הנאמנות לנצרות ולמפעלו.

השיבותו של פאולוס איננה נעוצה רק בהפצת הנצרות, אלא גם בעיצובה ובעיצוב חיי הקהילה והיחיד. משום כך נוהגים היום לכנות את הזרם המערבי שהשתלט על הנצרות בשם "הנצרות הפאולינית".

בדרך הטבע החל בפעולתו בקרב הקהילות היהודיות. אבל כבר בהתחלה, בהיותו באנטיוכיה שבפיסידיה, נתקל בהתנגדות היהודים. לעומת זה הביעו רבים מן הפאגאנים את נכונותם לקבל את האמונה החדשה. וכך הוא אומר אל היהודים שם: "בדין

היה להשמיץ אתכם את דבר האלהים בראשונה, ועתה אחרי אשר מאסתם אתו ודנתם על עצמכם שאינכם זכאים לחיי עולם — לכך הגנו פנים אל הגוים" (מעשי השליחים יג, מו). דברים אלה יש בהם כדי לבאר את פניית הנצרות אל הפאגאנים ואת התרחקותה ההולכת ונוברת מן היהדות. רבים מן הפאגאנים, שנלאו מן הפשטות ומן הארציות שבדת היוונית-רומית, נמשכו במידה רבה אל הרוחניות והמיסטיקה שבנצרות. הפנייה אל הפאגאנים לא היתה חסרת-הקדים, שכן המשיכה, למעשה, את פעולת הגיור של היהודים. פאולוס ויתר במתכוון על הדרישה המקובלת למול את הפאגאנים, ולא התנה את צירופם לנצרות בקיום מצוות היהדות. חידושי אלה של פאולוס החרידו את מנהיגי הנצרות בירושלים, שזכרו היטב כי ישו היה יהודי שומר מצוות. המאבק בין פאולוס לנוצרים הירושלמיים, ובראשם פטרוס ויעקב, אחי ישו, נסתיים בפשרה, שהיתה קרובה מאוד לדעתו של פאולוס. אלפי נוצרים שלא נימולו הוכרו על-ידי ראשי הנצרות כנוצרים כשרים. ויתורי פאולוס לא נבעו רק מטעמי נוחות ומן הרצון להקל על הפאגאנים, אלא במידה רבה גם מעצם התיאולוגיה שלו. מגילות ים-המלח מעידות, שהיה קשר בין התיאולוגיה של פאולוס ושל חבריו ובין הרעיונות האיסיים. בעקבות האמונה האיסיית שאין היהודים משתייכים ל"בני-אור" ככלל, כ"אם רק אלה מהם הנהנים מן החסד האלוהי — הקטין פאולוס את הערך שבהשתייכות קודמת ליהדות כתנאי לכך שיהיה לנוצרי חלק במלכות שמים. כנגד זה הדגיש את חשיבות האמונה השלמה במשיחתו של ישו.

בבואם בקרב היהודים נהגו פאולוס וחבריו כיהודים לכל דבר, ועסקו בעיקר בדרשנות מגמתית של המקרא. לפאגאנים, לעומת זה, בישרו גאולה כללית. פאולוס, כמאור כשליחים הראשונים, לא נמנע מעשיית מעשי-מופת והפצת שמעם בקרב ההמונים.

על-אף ההתנצרות ההמונית היו הנוצרים בתחילה מיעוט קטן ביותר. בדורות מאוחרים יותר תיארו הסופרים הפאגאניים את הנצרות כאמונת-הבל מזרחית נוספת, בצד היהדות, דת מיתרה, דת איזיס וכו'. פליניוס הצעיר, נציב כיתיניה, מתאר במכתבו המפורסם לטריאנוס (ראשית המאה הב' לספ"ה) את הנוצרים כקהילה עקשנית, אך אין הוא רואה פטול בהתנהגותם, ולדעתו אין עילה לרדוף אותם. הנצרות באסיה הקטנה התעצמה והלכה, על-אף הלחץ, העינויים והרדיפות שהיו לא אחת מנת-חלקם של המאמינים בה. ואכן, כמאתיים וחמישים שנה מאז החל פאולוס בפעולתו הוגשם חזונו, והנצרות היתה לדת השלטת בעולם המערבי.

יום ה', ב' דחוליהמועד (7 באפריל)

ביום זה נערכו סיורים בשני מסלולים :

מסלול א' — קאראבל, סארדיס, מאגיסה ופרגאמון.

מסלול ב' — איזמיר ופרגאמון.

בערב חזרו המשתתפים לאנייה דרך במל דיקילי. לאתר שובם ניתנו הרצאות אלו :

עתיקות ישראל בקושטא

מ א ת

ז א ב י י ב ין

במוזיאון לעתיקות בקושטא שמורים, בין שאר הממצאים שהובאו מארץ־ישראל לפני מלחמת־העולם הראשונה, שלוש תעודות חשובות ביותר. הקדומה שבהן היא לוח גזו, שנמצא בחפירות תל גזו בראשית המאה על־ידי מקאליסטר. זהו לוח־אבן קטן, שבו חרותות שבע שורות של כתב עברי. תעודה זו, שבה רשומות הפעולות החקלאיות הנעשות בתודשי־השנה השונים, היא מן המאה ה' — התעודה העברית הקדומה ביותר שנמצאה עד כה. אין אגו יודעים מה היה תפקיד התעודה, אך הבעיות הלשוניות הקשורות בה מעניינות כשלעצמן : המלה "ירח" מופיעה בתעודה בשתי צורות : "ירח" ו"ירחני". יש חוקרים הרואים בתוספת הוי' צורה עתיקה של סמיכות, בדומה ל"חיתו יער", צורה שעל פירושה תלוקות הדעות. לפי דעה אחרת באה הוי' לציין מספר זוגי. מאחר שהצורה "ירחני" מופיעה ארבע פעמים (כלומר, שמונה חודשים) וגם הצורה "ירח" מופיעה ארבע פעמים (כלומר, ארבעה חודשים) — הרי לפנינו שנים־עשר חודשי־השנה וזיקתם לחקלאות. פירושו של טור־סיני אינו רחוק מפירושו. עם זאת סבור טור־סיני, כי הצורה "ירח" קרובה יותר לסמיכות רבים בכלל, וכי הוי' היא סימן פוניטי שלאחר החי"ת, כמו "מטחוי קשת".

התעודה השנייה היא כתובת השילות, שנמצאה חרותה בקיר של ניקבת השילוח. בסוף המאה ה"ט הוצאה הכתובת מן הקיר והועברה לקושטא. תעודה זו היא מן המאה ה', ויש בה כדי להשלים את התיאור ההיסטורי שבמל"ב כ, כ ; ובדה"ב לב, ל : חזקיהו המלך, בראותו כי הצבא האשורי הולך ומתקרב, הקדים רפואה למכה, חסם את המעיין והעביר את מי הגיהון כמנהרה תת־קרקעית אל חוץ העיר. התעודה מכילה שש שורות בכתב עברי כמעט רהוט. הלשון היא לשון המקרא, להוציא שתי מלים : "הנקבה" ו"ודה".

התעודה השלישית, הכתובה יוונית, היא המאוחרת שבשלוש התעודות — ימי בית שני. בכתובת זו, שנקבעה בגדר הצר בית־המקדש בראשית המאה הא' לספח"ג, נאסר על נכרים להיכנס אל הקודש.

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

בבית-המקדש השני ודאי היו כמה כתובות כאלו. מכל-מקום, עד כה נתגלו שתיים : האחת, שנמצאה שלמה, נתגלתה בסוף המאה הקודמת על-ידי קלרמון-גאנו בנחלתו של בית-ספר ערבי בירושלים ; האחרת, ששרד ממנה רק קטע, נמצאה אגב סלילת כביש ליד שער-האריות.

כתובת זו משלימה את הידיעה הכלולה בכתבי יוסף בן-מתתיהו, הן במלחמות (ה, ה, ב) והן בקדמוניות (טו, יא, ה), על האיסור שהוטל על נכרים להיכנס אל המקדש ועל האישור הרומי לאיסור זה.

האמנות הביזאנטית בקונסטאנטינופול

מאת

מיכאל אבי-יונה

קושטא, העיר שעוד בטרם היתה בירת האימפריה הביזאנטית נתנה את שמה לתרבות שלמה, אפשר למצוא בה דוגמאות מכל שפע ההשפעות האמנותיות והרוחניות שהשפיעו על תרבות זו, שהוגדרה כמיוזג היסוד היווני-רומי, מוה, והנצרות והמזרח, מוה. בפסיפסים של ארמון-הקיסרים הגדול, המיוחסים עתה למאה הו', אפשר לראות את ירושת הציור הנאטוראליסטי היווני, ואילו בחומות העיר — את שיא תורת-הביצורים הרומית. דרך התקנתה של כיפה על מבנה ריבועי, בעיה שהעסיקה במשך דורות את האדריכלים ברתבי האימפריה, מצאה את פתרונה הנועז ביותר בכנסיית "החכמה הקדושה" (איה סופיה). הסערה האיקונוקלאסטית שהתחוללה במאה הח' לא הותירה הרבה מן הפסיפסים שקישטו את קירותיהן של כנסיות זו ושל כנסיות אחרות, אולם התחייה במאות הט' והי', תחייה שבה התמוגו רוחניות וסגנון בדרך האופיינית לאמנות הביזאנטית, עדיין ניכרת בשרידי הפסיפסים של כנסיית איה סופיה, ולבסוף, הציורים שבכנסיית הכורי (קהרייה ג'מע) מצביעים על האפשרויות שהיו טמונות באמנות הביזאנטית בשלביה האחרונים ועל ביצני היסודות הציוריים שפרחו לימים באיטליה של הרינסאנס, שעה שבקושטא הביזאנטית שמו הכובשים העותמאניים קץ לפריחת האמנות הצורנית.

יום ו', ג' דחוליהמזער (8 באפריל)

לפני-הצהריים הושמעו הרצאות אלו :

החיים המדיניים בתורכיה היום

מאת

דוד פרחי

מאז סוף שנות הארבעים פועלים בתורכיה שני כוחות פוליטיים עיקריים : המפלגה הריפובליקאנית, הרוואה את עצמה כנושאת המהפכה של אתא-תורף, והמפלגה הדימו-קראטית, שבה התלכדו מדינאים שעלו לגדולה בימי מהפכת מצטפא כמאל וכן גורמים שונים המתנגדים להיגמוניה של המפלגה הריפובליקאנית. חלוקה זו בין נושאי של רעיון התמורה בתורכיה ובין קשת רחבה של גורמים אופוזיציוניים מאפיינת את החיים המדיניים בתורכיה מאז מהפכת התורכים הצעירים (1908).

בשנות החמישים שלטה בתורכיה המפלגה הדימוקראטית. מפלגה זו הגחיבה מדיניות של פיתוח-ראווה, שהיתה מבוססת על מלוות-חורף. ליוזמה הפרטית העניקה חופש, ואילו על המשק הממשלתי שהוקם בתקופת כמאל הטילה הגבלות. כן העניקה חופש-פעולה גרוב לחיי הדת, עלימנת לרכוש את אהדתם של הגורמים העממיים. מדיניות זו עוררה התנגדות חריפה בקרב המפלגה הריפובליקאנית ובקרב האינטלי-גנציה הראדיקאלית בערים הגדולות, שגמרה אומר לשתף פעולה עם הקצונה. בעיני שני הגורמים האחרונים, שגדלו ונתחנכו על ברכי מהפכת מצטפא כמאל, היתה המפלגה הריפובליקאנית שמרנית מדי, אולם הם שיתפו עמה פעולה במגמה להפיל את המפלגה הדימוקראטית.

בשנת 1960 פקעה סבלנות הקצונה והאינטליגנציה, והן הפילו את הממשלה בהפיכה צבאית. הצבא בטל את השלטון לתקופת-מעבר ; נחקקה חוקה חדשה, המבטיחה פעולה תקינה של השלטון הדימוקראטי-פארלמנטארי ; נקבעו עקרונות מחייבים של תכנון כלכלי ; נחקקו חוקי-עבודה ; והוסרו ההגבלות על התארגנותם של איגודים מקצועיים. כמו-כן נערכו משפטים פוליטיים למנהיגי המפלגה הדימוקראטית.

עם החזרת השלטון לאזרחים, דאג הצבא לכך שהמפלגה הריפובליקאנית תרכיב את הממשלה. אולם החזרת חופש ההתארגנות הפוליטית הביאה להתארגנותה של מפלגת הצדק, שאינה אלא יורשת המפלגה הדימוקראטית. בבחירות החופשיות שנערכו בסוף 1965 זכתה מפלגת הצדק ברוב, והקימה ממשלה על טהרת חבריה. נוסף לשתי המפלגות הגדולות הופיעו כמה מפלגות קטנות, שניסו לגייס את חבריהן מבין אותם הגורמים שמהם היתה מורכבת המפלגה הדימוקראטית. כן הופיעה מפלגת-פועלים סוציאליסטית גלויה והוקית — בפעם הראשונה בתולדות תורכיה.

בעקבות תמורות אלו קיבלו החיים הפוליטיים בתורכיה ממדים חדשים. נושאים שעד

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

סוף שנות החמישים לא נזכרו במאבק הפוליטי הפנימי נדונו עתה בדיון פומבי גלוי : הלאמת מקורות הנפט, מדיניות מאוזנת יותר ביחסים עם רוסיה, בדיקה מחדש של תלותה של תורכיה במערב, ריפורמה אגרארית וכיו"ב. הגורמים הראדיקאליים שבקרבת הקצונה ובקרבת האינטליגנציה העירונית, שגדלו והתחנכו, כאמור, בתורכיה של מצטפא כמאל, קיבלו כדבר מובן מאליו את הישגיה של המהפכה, כגון ריפובליקאניזם, חילוניות ולאומיות. לדעתם הושגו מטרות אלה כרובר, ובתנאים החדשים אין הן יכולות עוד לשמש המרודי-דרך להתקדמות המדינה. המצב המדיני, החברתי והכלכלי החדש מחייב, לדעתם, העמדת אתגרים חדשים לפני העם, ולפיכך איבדה המפלגה הריפובליקאנית, המתיימרת לייצג את ממשיכי מהפכת מצטפא כמאל, את כושר הנהגתה.

השאלה הגדולה היום היא, באיזו מידה תצליח מפלגת הצדק לשכנע את הגורמים הראדיקאליים כי אמנם עומדת היא לחולל את התמורות הדרושות ואם יעלה בידה להעמיד לפני העם אתגרים חדשים.

העיוור בתורכיה

מ א ת

ע מ י ר ס ב ו נ ו נ

אחרי מלחמת-העולם השנייה גדלה האוכלוסייה בערי תורכיה בשיעור רב, כתוצאה מנהירת כפריים רבים אל הערים. בשנת 1940 גרו כ-18% מאוכלוסי תורכיה ביישובים בני 10,000 תושבים ומעלה, בשנת 1950 — כ-19%, ואילו בשנת 1960 — למעלה מ-25%.

הנהירה אל הערים קשורה בשינויים שחלו בחקלאות. עד 1923, שנת הקמת הריפובליקה, היו מרבית איכרי תורכיה בתנאים עלובים. אנשים רבים עסקו בייצור מזון, שכן שיטות-העבודה היו פרימיטיביות למדי, ותפוקתו של כל איכר היתה זעומה. בשנות השלושים השתפר קמעה מצב האיכרים, אך מאחר שמאמצי הפיתוח הוקדשו בעיקר לתעשייה, לא היה השיפור גדול ביותר. רק בראשית שנות החמישים הקדישו השלטונות תשומת-לב לחקלאות, והביאו טראקטורים ומכונות חקלאיות אל האזורים החקלאיים. אף נעשו נסיונות לחלק מחדש את הקרקעות, על-מנת שתהיינה החלקות גדולות ואפשר יהיה להשתמש בהן במכונות. ואכן, עלה פריון החקלאות כתוצאה משימוש מוגבר במכונות, בורעים משובחים, בדשנים כימיים ובשיטות-שיחק חדישות. בעקבות העלייה בפריון העבודה בחקלאות נעשו איכרים רבים מיותרים, ורבים עברו העירה, על-מנת לחפש שם פרנסה. בשנת 1945 היוו העוסקים בחקלאות כ-80% מכוח-העבודה במדינה, ואילו בשנת 1960 ירד חלקם ל-75% בלבד. הערים הגדולות קלטו משתקעים רבים מן הכפרים ומן העיירות. איסטאנבול, שאוכלוסייתה מנתה בשנת 1950 מיליון תושבים, מנתה בשנת 1965 כ-1,750,000

תושבים. בשנים אלו גדלה אוכלוסיית אנקארה מ־285,000 ל־900,000, אוכלוסיית איזמיר — מ־230,000 ל־417,000, ואוכלוסיית אדאנה שבדרום — מ־117,000 ל־290,000. התפתחות העיר אינה מדביקה את קצב הנהירה אליה. הכפריים הבאים אל העיר בהמוניהם אינם מוצאים בנקל דירה ופרנסה, ובשולי כל עיר גדולה צצות שכונות־פחים כפטריות. שכונות־פחים אלו הן מקור לבעיות־חברה רבות. הרשויות העירוניות אינן יכולות לעמוד בלחץ הרב של המשתקעים החדשים, ואין בכוחן לספק את השירותים החיוניים. בשכונות־הפחים על־פירוב אין חשמל ומים, והסרים בהן סידורי־ביוב מתאימים, כבישים ומדרכות. רבים מתושביהן מחוסרי־עבודה, או שאין להם פרנסה קבועה.

בניין ערים באיזניה (פריאנה)

מאת

ברוך ססיר

התכנית שפיתח בשלהי המאה ה־19 לפסח"ג היפודאמוס, איש מיליטוס, לבניין עיר מודגמת יפה בעיר מולדתו ובפריאנה שמצפון לה. ואלה עקרונותיה :

1. רשת של רחובות מקבילים או ניצבים זה לזה.
2. הרחובות האורכיים מותאמים ככל האפשר לקווי־הגובה והם אופקיים ובעלי שיפוע קל. אפשר לעבור בהם ברכב, ולכן הם רחבים יותר.
3. הרחובות הרוחביים, לעומת זה, הם צרים ותלולים מאוד, ולעתים קרובות גהפכים לרחובות של מדרגות.
4. הרחובות מחלקים את שטח העיר לגושי־בנייה או "איי־בנייה" קומפאקטיים.
5. בכל "איי" כזה מרוכזות 4—6 יחידות־מגורים, שיש להן קירות משותפים.
6. ליחידות־המגורים יש בדרך־כלל רק כניסה אחת מן הרחוב, דרך פרונדור. החדרים ערוכים סביב חצר מרכזית. בצד אחד, לפחות, יש סטיו של עמודים.
7. מרכז העיר, המתוכנן במחשבה רבה, היא האגורה הראשית.
8. סביב האגורה מרוכזים בנייני־הציבור, הן של קודש (מקדשה של אלת־העיר) ושל אלים אחרים) והן של חול (כגון מועצת העיר).
9. מרוחקים יותר מן המרכז נמצאים בנייני הבידור, כגון תיאטרון, אודיאון, מיתקני־ספורט, איצטדיון ופאלייסטרה.
10. סטווי־עמודים שמאחוריהם ההנויות העיקריות מדגישים את אופיו המיוחד של מרכז העיר.
11. דאגה מיוחדת מוקדשת לאספקת המים, המובלים על־פירוב על־ידי מיכל־מים אל מרכז העיר, אל מזרקות מפוארות, בתי־מרחץ ובתי־מעין מסוג הנימפיאום.
12. לעומת הרשת ישרת־הזווית של רחובות העיר, הפותרת בעיות של בניין עיר, נפתרות בעיות הבטחון על־ידי הקמת חומות חזקות, הנבנות בהתאם לאפשרויות השליטים ולתנאי הירי, כלי כל נסיון לשנות למצודה צורה גיאומטרית כלשהי.

דפים מימי הפאר של יהדות תורכיה

מאת

חיים זאב הירשברג

אין בכוונתנו לתאר את מעמדם ואת השפעתם של היהודים שהסתופפו בחצרות הסולטאנים, כגון מדינאים, רופאים, אנשי כספים וסוחרים סיטונאים. ברצוננו להעלות דווקא דמויות שביטאו את דעתו של הציבור היהודי הרחב בקונסטנטינופול, בסאלוניקי ובערים אחרות של רומליה, ציבור שהיה מוכן להושיט את מלוא העזרה, בחומר וברוח, לאזנים כמצוקה בימי-הכרעה חמורים. יתר-עליכן, בקראנו במקורות מן המאות ה"ט"ו—ה"ט"ז נדמה, כי נחה רוח-נבואה על מחברי האיגרות, האזהרות והכרוזים שנשלחו ליהודי אירופה הנוצרית כדי להזהירם מפני שואה ושמד, ולכן הציעו לבוא ולהתיישב בממלכתו של הסולטאן, מקום שם מצב היהודים טוב ומעמדם מכובד. ואנו מהרהרים: האם נשלחו איי-פעם איגרות מעין אלו מארצות החופש אל היהודים שנאנקו תחת עול הרשע במאות ה"ט והכ"ו וסבלו גזירות ופוגרומים? תעודות אלו של היהודים הן מקבילות חשובות לתיאוריהם של מחברים נוצרים בני אותה התקופה, המעלים על נס את רוח הסובלנות ששררה בקיסרות העותמאנית כלפי לא-מוסלמים.

שלא כיהודים בארצות נוצריות, שביקשו לא אחת למנוע בעד כניסתם של יהודים מגורשים, ובמיוחד של מגורשי ספרד, פן יכולע להם עצמם, מוצאים אנו כאן עדות נאמנה לרגש האחריות ההדדית שפעם בלב העם היהודי.

נפתח באיגרתו של ר' יצחק צרפתי, שנשלחה במחצית השנייה של המאה ה"ט, ימי ראשית השלטון העותמאני, אל "קהילות קדש באשכנז, השוכנים בשוואבן, ורינוס ושטיירמארק, מהרין, אונגרין". באיגרת זו מוזמנים היהודים לנטוש ארצות אלו, שבהן "יאכלו זרים תילים ונכסיהם יורדין לטמיון", ולעלות לארץ-ישראל, או לפחות, להתיישב בתורכיה.

דוגמה נוספת הם דבריו של האנוס שמואל אושקי, שהצליח להימלט מפורטוגאל, ביקר בערי תורכיה ועשה זמן-מה גם בצפת. בספרו "ביתומים על תלאות ישראל", שיצא לאור בלשון הפורטוגזית (פירארה 1552), הוא מדגיש פעמים אחדות, שיש לראות נחמה במצבם של יהודי תורכיה, והוא קורא לפורגי האנוסים להשתקע בארץ זו. במיוחד הוא מעלה על נס את סאלוניקי, מקום שם מצאו מקלט ברדפי אירופה: "היא (סאלוניקי) מחבתת אותם ומקבלתם ברוב אהבה ורצון טוב, כאילו היא ירושלים, זו אמנו עתיקת-יומין ומלאת-צדקה שלנו".

לפני שמונים שנה פורסמה איגרת ששלחו אנשי סאלוניקי בשנת 1550 ליהודי פרובאנס, הם מאיצים ביהודי פרובאנס לבוא לסאלוניקי ולהשתקע בה, אף-על-פי שאנשיה מעטים, לכל יפקדו אותם האסון שפקד את יהודי ספרד.

חלפו מאה שנה, ואת יהודי אוקראינה ופולין פקדו הגזירות החמורות של שנות

ת"ח ות"ט, וקמו עליהם גדודי הקוזאקים של המלניצקי, שנעזרו בטאטארים המוס"מיים. שיחק להם מזלם של יהודים רבים שנפלו בידי הטאטארים, שכן אלה, בידיעם שיהודי תורכיה יהיו מוכנים לפדות את השבויים, העדיפו להעבירם לקהילת קושטאנדינא או לקהילות יהודיות אחרות. ואכן, הטאטארים לא טעו בחישוביהם. שני דורות לאחר־מכן, במאה ה"ח, שוב הוזעקו יהודי תורכיה להושיט עזרה. הפעם היתה זו ירושלים, אשר לקהילתה נשקפה סכנת גירוש וכליה בעקבות עלייתם של ר' יהודה חסיד, חיים מלאך, אברהם רוביגו ותומכיהם, אנשי כת שכתו צבי. בספר הזהב של יהדות תורכיה יש פרשיות נוספות שראוי לעיין בהן, אלא שהזמן דוחק. פעולות־הצלה שנעשו בימי מלחמת־העולם השנייה אין השעה כשרה עדיין לפרסמן בציבור.

לפי התפתחות העניינים מסתבר, שגם פרשת יהדות זו עומדת לפני סימא. הקהילות היהודיות בתורכיה מצטמקות ומידלדלות, ועוד מעט נדבר גם על יהדות זו בלשון עבר . . .

בשעה שתיים הגיעה האנייה לקושטא, לאחר שעברה לאורך הבוספורוס, אגב השמעת הסברים ברמקולים.

בשעות אחר־הצהריים נערכו סיורים בעיר בשלושה מסלולים:

מסלול כללי. — גשר גאלאטה, מסגד רוסטם פאשה, כנסיית איה סופיה, המסגד הקחול, ההיפורום, הבאזאר הגדול, הרובע היהודי בגאלאטה ובתי־כנסת שונים. מסלול סיורים באתרים ביוזאנטיים. — ההיפורום, כנסיית איה סופיה, הבריכות התת־קרקעיות, מוזיאון המוזאיקות, הבאזאר הגדול והרובע היהודי בגאלאטה. מסלול סיורים באתרים עותמאניים. — מסגד יראלטי, טופנה, מסגד קיליק' עלי פאשה, רובע טאקסים, הבאזאר הגדול והרובע היהודי בגאלאטה.

שבת חוליה־מועד (9 באפריל)

תחילה ביקרו המשתתפים במבצר רומלי־היסארי והאזינו לגגינתה של תזמורת יאניצ'ארים בתלבושת ובכלי־נגינה מסורתיים. לאחר־מכן שוב יצאו לסיורים בשלושה מסלולים:

מסלול כללי. — ארמון טופ־קאפי והמוזיאון הארכיאולוגי; נסיעה סביב החומות הביזאנטיות, מוזיאון קארייה ומסגד איוב.

מסלול סיורים באתרים ביוזאנטיים. — נסיעה סביב החומות הביזאנטיות, מוזיאון קארייה, ארמון הקיסרים הביזאנטיים, ארמון טופ־קאפי, כנסיית אירינה הקדושה והמוזיאון הארכיאולוגי.

מסלול סיורים באתרים עותמאניים. — קרן הזהב, ארמון הפאטריארך היווני בסנר, מסגד מיכרימה, מסגד פאחיה, מוזיאון פאחיה וספריית ביאזיד הילדיס; בצד

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

האסיאטי : איסקידאר, גבעת קאפליצ'ה, מבצר אנדולוהיסאר, פלג המים המתוקים של אסיה והווילות של הפחות.

בשעות הערב גערך סיור-לילה בקושטא המוארת, שהסתיים בביקור כמועדון-לילה, שבו נערכה הופעה של ריקודים ומרחימים.

קונסול ישראל בקושטא, מר כרמון, ערך קבלת-פנים לכבוד המרצים וחברי הוועד המנהל של החברה עם נכבדי העיר ונציגי השלטונות והקהילה היהודית.

יום א', ה' רחול-המועד (10 באפריל)

בשעות הבוקר הושמעו הרצאות אלו :

טרויה

מאת

יגאל ידין

אין אתר שמחוץ לתחומי ארצות המקרא שחשיפתו עוררה עניין כה רב בקרב אנשי המדע כהיסטוריקים, היא טרויה (או איליוס) של הומירוס.

חפירותיו של שלימאן בשנים 1870—1890 ואלו של דורפפלד בשנים 1893—1894 עוררו בשעתם הד עצום. מהוך שבע השכבות שנתגלו בהפירות אלו זוהתה עירו של פריאמוס חליפות עם שכבות II, III ו-IV.

ביסוס מדעי-ארכיאולוגי לידיעותינו על תולדות האתר נמצא בהפירות החדשות שנערכו במקום בשנים 1932—1938 על-ידי משלחת אמריקאנית בראשותו של בלגן. בלגן השאיר את מספרי השכבות שניתנו על-ידי שלימאן ודורפפלד, ולציון השכבות החדשות שגילה צירף למספרים אלה אותיות (למשל : IIa-g). המספר הכולל של השכבות שגילה המשלחת האמריקאנית הוא 46 !

התל של היסאליק (מלה תורכית שמשמעותה "המצודה") מתנשא כ-40 מטר מעל סביבתו. זהו תל קטן, שמידותיו 200 × 150 מ'. בשיא פריחתה בתקופה הקדומה (שכבה II) השתרעה העיר על שטח של 10 דונאם, ואילו בימי שכבה VI לא עלה שטחה על 30 דונאם, היינו, כמהצית שטחה של מגידו !

עובדות אלו דיין להוכיח, שטרויה לא היתה אלא מצודת-מלכים, שבגלל מקומה הגיאוגרפי לא רק הלשה על סביבתה הקרובה, אלא גם על הדרכים הבינלאומיות בין יוון ואנאטוליה. יתרון איסטראטגי זה היה גם בעוכריה : מאז ומתמיד שימשה נושא להתקפות ממזרח ומערב. מבהינה ארכיאולוגית יש בכך משום הסבר לעובדה, שהעיר גהרסה ונבנתה פעמים כה רבות ושאין כמעט אתר שאפשר למצוא בו שינויים כה רבים באופי הביצורים של כל שכבה ושכבה. ואכן, לא זו בלבד שהאתר מעורר עניין רב בגלל מלחמת טרויה, אלא עד היום הוא המקום המאלף ביותר בקדמת אסיה ללימוד התפתחותן של שיטות-הביצורים באלף השלישי והשני.

יש דמיון רב בין הבעיות המיתודיות הכרוכות בקביעת זמן כיבוש הארץ על-ידי יהושע — ובפרט זמן כיבושה של יריחו — ובין אלו הקשורות בקביעת תאריך כיבושה של טרויה על ידי האכאים.

בשני המקרים בידינו מקורות ספרותיים בלבד, שנכתבו זמן רב לאחר התרחשות המאורעות, מקורות שמשולבים בהם אגדות, אנאכרוניזמים ומסורות מאוחרות. עט זאת אין כל ספק, שבשני המקרים חבוי גרעין היסטורי עמוק-עמוק בתוך הקליפות המאוחרות. יתירה מזו: בשני המקרים אירע הכיבוש במאה ה"ג, לערך, בשלהי תקופת-הברונזה המאוחרת, היא התקופה שאופיינית לה הקיראמיקה המכונה מיקינית III B. במלים אחרות: גם בארץ וגם בטרויה מטרתם העיקרית של החוקרים העוסקים בתאריכי המאורעות הנזכרים היא לאתר את שרידי העיר המאוחרת ביותר שבה היו כלי-חרס אלה עדיין בשימוש.

אולם לפני שנפנה לבעיה זו, מן הראוי לעמוד על התופעה המעניינת ביותר בתגליות טרויה: ריבוי שיטות-הביצורים, השונות זו מזו בכל שכבה ושכבה. וגם כאן יש אולי דמיון לבעיות הכרוכות ביריחו. בשביל התיאולוג וחוקר המקרא מציינות המלים "חומות יריחו" את חומות העיר שנפלו באורח פלא לפני צבאות יהושע, ואילו בשביל הארכיאולוג מציינות מלים אלו את חומות התל וביצוריו הנפלאים החל בתקופה הניאוליתית. הוא הדין לטרויה: אצל חוקרי כתבי הומירוס קשורות המלים "חומות טרויה" בעיר של פריאמוס, שנכבשה אף היא באורח פלא באמצעות סוס-העץ, ואילו אצל הארכיאולוג הן מעוררות את הרצון לעמוד על ביצורי העיר החל כראשית האלף השלישי.

לפני שננסה לענות על השאלה, איזוהי עירו של פריאמוס, נסקור אפוא בקצרה את ביצוריה של טרויה לתקופותיהם.

עיר I (תקופת-הברונזה הקדומה א')

עיר ראשונה זו, שנמצאו בה אחת-עשרה שכבות-משנה, כבר היתה מבוצרת כהלכה. חומות העיר היו גטולות בחנים, ולכל שעריה היתה כניסה ישירה, שהגנו עליה שני מגדלים חיצוניים. יש דמיון רב בין ביצורים אלה לביצורים מאותה התקופה שנתגלו בארץ, כמז, למשל, בתל אל-פארעה.

עיר II (תקופת-הברונזה הקדומה ב'-ג')

בעיר זו נתגלו שמונה שכבות. בחלקן שונות השכבות זו מזו מבחינת הביצורים, ולכן צוינה כל אחת מהן בציון שונה.

שכבה IIa. — ביצוריה של שכבה זו שונים לחלוטין מאלה של העיר הקדומת: חומותיה בוצרו כבחנים חזקים, ונעשו נסיונות לחזק את נקודת-התורפה של השער על-ידי הגדלת המגדלים (עד 14 מטר!) ועל-ידי כיצור נוסף של השער בקירות-מגן שנבנו מן החומה פנימה.

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

שכבה IIb₂ — בשכבה זו חל המפנה הגדול: לראשונה נזקקו הבונים לשער עם ארבע אומנות, המכשר את הופעתו של השער עם שש האומנות, שרווח בתקופת הברונזה התיכונה בארץ-ישראל ובסוריה.

שכבה IIc — בשכבה זו הגיעה טרייה לשיא התפתחותה. היום שכבה זו היא הידועה ביותר מן השכבות הקדומות. אם בשכבה הקדמת בלט שער ארבע האומנות החוצה, ובכך החליש את כיצורי העיר, הרי עתה הוכנס ברובו מן החומה פנימה. כן נוספו בחנים רבים, נפרצו פשפשים, ואף נבנה שער עם סוללה מרוצפת, שאיפשר את כניסתן של מרכבות.

שכבה IIg — שכבה זו, שאף בה נעשו שינויים בביצורים, התפרסמה במיוחד בגלל שרידי השריפה הגדולה שכיסתה. שכבה זו היא-היא ששלמאן זיהה אותה, בטעות, עם עירו של פריאמוס. בייחוד נתחזק בדעתו זו לאחר שגילה בחורבותיה אוצרות נפלאים של חפצי זהב וכסף.

שרידי ערים III—v (סוף תקופת הברונזה הקדומה וראשית תקופת הברונזה התיכונה) לא הצטיינו בביצורים מיוחדים.

עיר v (תקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת)

את תשומת-לבו של המבקר מעוררים בעיקר שרידי הביצורים של עיר זו, שנתגלו בה שמונה שכבות-משנה. עיר זו היתה תגליתו הגדולה של דורפפלד, שראה בה את עירו של פריאמוס.

ביצוריה של עיר זו — המשתרעת על שטח של קרוב ל-30 דונאם — מושתתים על עקרונות חדשים ושוניים. שרידי הביצורים מרשימים ביותר אף היום: חומות גדולות בנויות אבני-גזית ונסגות מדורגות, מגדלים-בהנים בעלי קירות משופעים ושערים מבוצרים ביותר. לחלק מן השערים כניסה זוויתית, שמגינים עליה מגדלים גדולים, החמים במידת-מה לשער של שכבה IIIx במגידו. במיוחד מרשים "הבחן הגדול" שבמורה, שנשתמרו ממנו 26 נדבכים! בחן זה הגן, כמדומני, על מנהרת-מים תת-קרקעית. לדברי החופרים נהרסה עיר זו על-ידי רעידת-אדמה אדירה.

עיר VII (תקופת הברונזה המאוחרת וראשית תקופת הברזל)

בעיר זו אפשר להבחין כשלושה שלבים עיקריים, שלימודם הוא עתה מוקד המתקרב המנסה לאתר את עירו של פריאמוס. בדרך-כלל נזקקו התושבים לביצוריה המשוקמים של העיר הקודמת.

שכבות VII—IX — שכבות אלו חורגות מתחום דיונונו, שכן הן מתקופת הברזל המאוחרת ומן התקופה הקלאסית.

בעיית איתורה של עירו של פריאמוס

כאמור, היתה בעיית איתורה של עירו של פריאמוס מטרתם העיקרית של חוקרי היסאליק. אולם פתרונה של בעיה זו הוא סבוך למדי. ראשית, מתעוררת הבעיה הכרונולוגית: מתי התחוללה מלחמת טרויה?

התאריך המסורתי, המבוסס על כתביו של איראטוסטיגוס (שחי באלכסנדריה במחצית השנייה של המאה ה'ג' לפסה"ג) הוא 1184 לפסה"ג, ואילו לפי דוריס התחוללה המלחמה בשנת 1334 לפסה"ג. לפי הירודוטוס התחוללה המלחמה בין שני תאריכים אלה, היינו, בשנת 1250, בקירוב. את התאריך הנמוך קשה לקבל מטעמים היסטוריים, שכן לפי עדות החפירות במיקיני שוב לא היתה קיימת בתקופה זו האימפריה המיקינית האדירה, שרק לימיה אפשר לייחס את תיאוריו של הומירוס. עם זאת מוכיח המחקר החדש, שאחדים מתיאוריו של הומירוס — בנון תיאורי כלי-הנשק — רומזים על תקופה קדומה למדי: המאות ה"ד—ה"ג.

לאור שיקולים אלה נוטה בלגן, החופר האחרון של טרויה — ובעקבותיו רבים מן החוקרים — לזהות את עירו של פריאמוס עם שכבה VII A. למעשה זוהי העיר האחרונה שבה שליטים עדיין כלי-החרס המיקיניים מטיפוס III B. לפי בלגן חל זמן המלחמה בשנת 1250, בקירוב. את ההנחה הזאת הוא מבסס על העובדה שבעיר הקדמת (VI) עדיין שלטת הקיראמיקה מטיפוס III A (המאה ה"ד), ואילו בשכבה VII B כבר שלטת בעיקר הקיראמיקה מטיפוס III C (המאה ה"ב).

טרם נמצא פתרון מלא לבעיה, ולא ייפלא אפוא, שיש אף אסכולה הרואה בעיר של הביצורים האדריים (VI) את עירו של פריאמוס.

אם נקבל את קביעתו של בלגן, הרי יש לציין, שבאמצע המאה ה"ג לפסה"ג אירעו באנאטוליה ובארץ-ישראל שני מאורעות היסטוריים בעלי חשיבות מכרעת: כיבוש החוף המערבי של אנאטוליה בידי שבטי האכאים, מזה, וכיבוש הארץ בידי שבטי ישראל, מזה. שני מאורעות אלה הותירו לנו את שתי היצירות הידועות ביותר של העולם העתיק: התנ"ך ולהבדיל כתבי הומירוס.

הרקע ההיסטורי של האפוס ההומירי

מאת

מגן ברושי

היום מקובלת על רוב החוקרים הדעה, כי האפוס ההומירי, שבו מתוארים מאורעות שהתרחשו בסוף תקופת-הכרונה (המאות ה"ג—ה"ב לפסה"ג, בקירוב), התגבש ונחתם בצורה ספרותית במאות ה'ח—ה'ז לפסה"ג, וכי ההיסטוריון המבקש להשתמש בחומר עשיר ומגוון זה חייב להבחין בין מרכיביה השונים של שירה זו. באיליאס ובאודיסיאה ניכרים רישומיהן של שלוש תקופות:

הכינוס הכ"ג לידיעת הארץ

- א. ימי מלחמת טרויה ודורות אחרונים למיקיני (המאות ה"ג—ה"ב לפסה"ג);
 - ב. "עידן החושך" — ראשית תקופת־הברונז (המאות ה"א—ה"י לפסה"ג);
 - ג. ימי חיבור האפוס באיוניה (המאות ה"ח—ה"ו לפסה"ג).
- עד כאן יש תמימות־דעים אצל רוב החוקרים. המתלוקת היא על חלקה של כל תקופה ותקופה בעיצוב האפוס, ובעיקר על ערך המסורת של מלחמת טרויה ועל מהימנותם של פרטי הריאליה.
- במאתיים שנה של מחקר ספרותי ובלשני (מאז וולף וד'אוביניאק), במאה שנה של חפירות ארכיאולוגיות (מאז ימי שלימן) ובחמש־עשרה שנה של לימוד התעודות המיקיניות (מאז פענח ונטריס את הכתב הקווי ב') ניתנו בידנו כלי־בוחן מרובים ומשוכללים למדי כדי לבדוק את בעיותיה של השירה ההומירית. אף־על־פי שאפשר להוכיח, שבמסורת השירית שבעל־פה נשתמר חומר היסטורי רב משלהי התקופה המיקינית, הרי אופיינית האווירה בעיקר לתקופת־הברונז. אשר לחומר ההיסטורי הקדום — אין המשורר מבין תמיד את משמעויותיו הריאליות.

שירת הומר והמקרא

מאת

שמואל אברמסקי

כמה וכמה צדדים שווים באפוס ההומירי ובסיפורי המקרא, ובמיוחד באליאס ובסיפורי המלחמה שבנביאים ראשונים. ביקורת המקרא בדורות הקודמים משופעת בהקבלות מספרות יוון ורומי, שלא נדונו עד עתה בשיטת־הביקורת ההיסטורית, הן בויקה לקרקע שבו צמחו והן ביחס למגע שהיה בין תרבויות ארצות־הקדם ובין התרבות האיגיאית בשלהי האלף השני לפסה"ג. עתה, לאחר גילויה הרב־גוניים של תרבות אוגריט, שניזונה לא במעט מהאוכלוסייה האיגיאית שבתחומה ומקשריה עם איי הים־התיכון, לאחר שפוענח הכתב המינואי הקווי ב' ונמצאו לו מקבילות בפילוס ובקפריסין, ולאור המחקר הארכיאולוגי־היסטורי על הפלשתים — אין עוד ספק, שהיה מגע, ואולי אף השפעה, בין תרבויות כנען וישראל לבין התרבות ההלגית הקדומה. אך המחקר עדיין בתחילתו. הגדיל לעשות בתחום זה כורש גורדון, שהעלה השוואות לאין־ספור בין התרבות האיגיאית־היוונית ובין פטוקי־מקרא רבים. אך הקושי הוא, איך לסייג השוואות אלה וכיצד להעמיד חיץ בין גילויי־תרבות האופייניים למקומות רחוקים אלה מאלה ולדורות רבים בתולדות האדם שלא היה כל מגע ביניהם. והעיקר: מהי הסיטואציה ההיסטורית המיוחדת, שמכוחה צמחו צורות־תרבות מקבילות ועלו אופני־לשון דומים, שכן אחרת אין להם משמעות מוגדרת להיסטוריון, לבלשן, או לחוקר הספרות של עמ־קדם.

משום כך עלינו לצמצם את הדיון לצד השווה שבאליאס ובספר שופטים (ובפרקים

אחדים של ספר שמואל), אגב תשומת־לב מיוחדת למשתיתו הקדומה ביותר. ספר שופטים מקביל ביסוד תוכנו, ואף במרקמו הספרותי הראשוני, לסיפורים שבאיליאס: עיקרו ספר מלחמות, המעלה בפסוקים מעטים בלבד, בין מלחמה למלחמה, ענייני משטר ופולחן. ולא זו בלבד שהמלחמה מצילה את ישראל מידי לוחציהם, אלא שעצם גדולתו של המושיע מתגלית בתכונות של איש־מלחמה, מכוח רוח ה' הצולחת עליו. העובדה המכרעת היא, שבספר שופטים לא זכו שנות־השקט הרבות לסיפורי־מעשה, ואף לא לתיאור כללי, כ־אם עלילות־המלחמה בלבד, כיאה לתקופה הירואית של התנחלות בארץ חדשה. אף שירת איליאס, כידוע, עיקרה ותכליתה קשירת כתר־הלל לגבורת־קרב, אף־על־פי שכרוכים בה גם סיפורים מפורטים על תלאות המלחמה ותהפוכותיה ועל יצרי לבביהם של הלוחמים. לפי שירת הומר (וביותר באלמנטים העתיקים שבה) נדונים בני־אדם בעיקר לפי הושיית־מלחמה שלהם, ואף החיים האידיליים המתוארים בה בכוח אמנותי רב ובאירוניה דקה (כגון תיאורי המעשים שעל מגן אכילס; 18, 378—587) טבועים לא במעט במשפטי־מריבה ובהתנצחות תדירה.

לא רק עלילות שמשון יש בהן צד שווה לעלילות הרקולס או לנקמת־הנעם של אכילס, אלא גם עלילותיהם של שאר השופטים (אהוד, ברק ודבורה, יעל, גדעון, אבימלך ויפתח), או של גיבורים מסוגם של יהונתן, יואב ואבישי, אפשר למצוא להן הקבלות אצל גיבורי יוון, אם בשירת הומר ואם בסיפורים אחרים. אך לא הפרטים המקבילים או הדומים בתלקם הם המכריעים או הקובעים את מידת קירבה של שירת הומר לספר שופטים, כ־אם עצם ריקומו של סיפור־המלחמה בספר שופטים (ובכמה חלקים של ספר שמואל), הדומה בצורתו לסיפור־המלחמה שבאפיקה היוונית הקדומה. ואלה האלמנטים העיקריים של הדמיון: התקנת כלי־הנשק או ההכנות לעלילה; מעשה־התחבולה, ופעמים מעללי רמאות ובגידה; רגעי־המתח שלפני המעשה; פרטי המעשה, עד לשיא העלילה, המסופרים ללא נופך של התרגשות (שופ' ג, טו—כו; ד, יז—כג; ה, כד—כח; ו, ט, כו—נה; ז, יא, לד—מ; יז—יז; שמ"א יד, א—לה; יז).

אין לחפש קירבה זו דווקא באספקט החברתי, על־אף הדמיון החיצוני שבין גיבורי־החיל שבמקרא לבין גיבורי האכאים שבשירה היוונית הקדומה; שהרי השופט־המושיע הוא מעיקרו מנהיג כאריסמאטי בתברה דימוקראטית פרימיטיבית, השרויה בתהליך של היאחזות בקרקע, ואין הוא דומה כלל למלכי האכאים העולים על טרויה, שהם נציגי תרבות של יישובי־קבע, שמצד ארגונם המלחמתי יש להשוותם למלכי כנען המאוגדים שקמו נגד יהושע ונגד ברק ודבורה. עניין מיוחד מעוררת השתתפותם של כוחות עליונים במערכות־הקרב באיליאס, המסייעים לאדם או מעכבים בעדו, אך עם זאת מטילים עליו את האחריות הסופית, ופעמים אף את ההכרעה. המלחמה שבאיליאס היא, בעצם, שורה ארוכה של מערכות־ביניים בין גיבור לגיבור, שהאלים נוטלים בהן חלק פעיל, לפעמים אפילו לא מאחורי הפרגוד (והשווה מלחמת גלית ודוד, שמ"א יז). גם בספר שופטים האלוהים הוא החולץ מצרה, אף־על־פי שעל

המושיעה־שופט להכריע את המערכה בתושיית־מלחמה שלו. וראוי להזכיר את סגולותיו של הנזר האלוהי כסאנתוס, שגם הוא ניטל חלק במלחמת טרויה ומסייע לצד זה או אחר בשעת התגעשותו, ואף מתייצב כנגד אכילס, אתינה ופוסידון (איליאס, 21, 1—384). שירת דבורה מְשווה סגולות על־טבעיות כאלה לנחל קישון, הנלחם בסיסרא, במקביל לכוכבים (ואולי בני אל ?) מלמעלה (שופ' ה, כ—כא). אך, בדומה לאיליאס, אין לראות בהתפרצותם של כוחות אלה את עיקר המערכה. אין לדעת אם אמנם הכוונה לשטפון ריאלי בנחל קישון, אך ודאי שלא הוא הכריע את המערכה, שהרי אין לו זכר כלל בסיפור־המעשה הפרוזאי (פרק ד), המהימן והאנתטי ברוב פריטיו. ומעינין הדבר, שבשירת דבורה נוסף לקישון השם המיוחד "נחל קדומים", כשם שהנזר סקאמאגור מכונה בשם האלוהי "כסאנתוס".

אין להתעלם מסגולה אחת המיוחדת לאיליאס, סגולה שאין לה זכר בסיפורי־המלחמה שבשופטים ובמקרא כולו: העמדה האוכייקטיבית, ואפילו האוהדת בחלקה, לגילויי־גבורה ולרחה־שיר־לבו של השונא־הלוחם (כגון בתיאור דמותו השגיבת של הקטור), וזאת על־אף בלהות המלחמה הברוטאלית, הנטושה ללא כל רחמים. אפשר השפיעה על כך אמונת הייחוד, שכבר בראשית צמיחתה היתה קנאית מעצם טבעה, והמלחמה על ארץ כנען נתפסה לה כמלחמת־קודש ללא רתיעה, שלא פגה עוצמתה גם במלחמות ישראל במדיינים, בפלשתים ובשאר שכניהם.

אין לדעת במדויק מה הקשר בין נדידותיהם של גויי־הים (עוד במאה ה"ג לפסה"ג) ובין עלייתם של שבטי ישראל לארץ כנען. אפשר שימשו הפלשתים כעין חוליה מקשרת בין התרבות האיגיאת, שהיתה יונית בשלהי האלף השני לפסה"ג, ובין התרבות הכנענית־ישראלית. אך עובדה מוכרת היא, שעל רקע הזעזועים שפקדו את חופי המזרחי של הים־התיכון בסוף האלף השני לפסה"ג, מאנאטוליה ואיי הים האיגיאי ועד תחומי מצרים, נתחכרו לראשונה בתולדות האדם סיפורי־מלחמה הירואיים־אמנותיים — אחד בישראל ואחד ביוון. אין ספק, שדפוסם הראשון של סיפורים אלה, ואולי אפילו ריקומם האמנותי, נקבע סמוך להתרחשות המאורעות, במאות ה"ב—ה"א לפסה"ג. ואולי מותר ללמוד על זמנם הקמאי של כמה אלמנטים שבשירת הומר מן הסיפורים הגנוזים בספר שופטים ובספר שמואל, אשר — בהבדל מעריכתם הסופית — אין מקום לערער על עצם קדמותם.

בשעות הצהריים ירדו המשתתפים בנמל צ'אנאקלה, ויצאו לסיוור בחורבות טרויה, שם הוסיף סרופ' ידן הסברים. בשרידי התיאטרון היווני קראה גב' אהלה הלוי קטעים מתנך האיליאס. היה זה הסיוור האחרון ביבשה.

יום כ', ז' דפסה (11 באפריל)

אגב שיט בים תושמעת הרצאתו של רב־סרן לוינסון:

מערכת הדארדאנלים

מאת

יהושע לוינסון

מקומו של מיצר הדארדאנלים וחשיבותו; מטרת המערכה וייחודה; יתסי-הגומלין שבין המנהיגות הצבאית למנהיגות המדינית; האסכולה המזרחית והאסכולה המערבית; את הוויכוח הכריע רצונה של רוסיה להפגין כוח; האינטרסים השונים של בעלי-הברית והשפעתם על המערכה; רוסיה מכשילה את כיבוש הדארדאנלים; הטלת כיבוש הדארדאנלים על הצי הבריטי; אבדן גורם ההפתעה בעקבות פעולות מוקדמות; המערכה הימית כ-18 במרץ וכשלונה; מיבצע משולב של כוחות ים ויבשה; ראשית המערכה המשולבת; מערכת גאליפולי זומנה על-ידי ההיסטוריה למצטפא כמאל; אבדן התנופה; שלושת קרבות-הדמים על קריחיה; מיבצעים אחרונים וסוף המערכה.

שעות אחרי-הצהריים הוקדשו לסיכום הסיוור, בהשתתפות המרצים והמדריכים, שהשיבו על שאלות שהוגשו להם בכתב. בערב נערך נשף-סיום. רבים מן הנוסעים הכינו חומר היתולי.

יום ב', כ"ב בניסן (12 באפריל)

בשעות הבוקר נערך טקס-הנעילה הרשמי של הסיוור. מר יוסף אבירם סיכם את המסע, על כל הקשיים והלבטים שהיו כרוכים בו, והודה לכל אלה שסייעו להצלחתו, ובראש וראשונה לתברת "צים", לרבי-החובל ולצוות האנייה, שעשו כל אשר ביכולתם כדי להנעים את הנסיעה. כן הודה למרצים, למדריכים ולמארגנים, ובמיוחד למר ק. אשל, שהיה אחראי לארגון הסיוורים ביבשה, למר ב. ספיר, למר מ. הפץ, למר מ. פוקס, למר א. פריצקי ולגב' נחמה ליטני ולכל האחרים שהקדישו מזמנם וממרחם ותרמו להצלחתו הרבה של המסע.

פרופ' ידן, שניצח על טקס-הסיום, הודה למר אבירם ובירכו על ארגון המפעל, שהצטיין בתכנונו והיה מלא רשמים וחזיות. גב' רחל ינאית בן-צבי הודתה על החוויה הגדולה שהוענקה למשתתפי הסיוור ועל ההנאה הרבה שנהנו. רבי-אלוף ח. לסקוב הודה למארגני הסיוור והציע להמשיך בסיוורים, שכן רב ערכם התרבותי. רבי-החובל הודה למשתתפים בשם הצוות על שיתוף-הפעולה המלא. בשירת התקווה נסתיים המסע.